

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**AZƏRBAYCAN MİLLİ MƏDƏNİYYƏT SİSTEMİNDƏ
FOLKLORUN FUNKSIONAL STRUKTURU VƏ
TİPOLOGİYASI**

İxtisas: 5719.01 – Folklorşünaslıq

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Sərxan Abbas oğlu Xavəri**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor
İnstitutunun Mifologiya şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçi: filologiya elmləri doktoru, professor
Seyfəddin Gülverdi oğlu RZAYEV

Rəsmi opponətlər: AMEA-nın həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor
Teymur Həşim oğlu Kərimli

Filologiya elmləri doktoru, professor
Qəzənfər Məhəmməd oğlu Paşayev

Filologiya elmləri doktoru, professor
Asif Abbas oğlu Hacıyev

Filologiya elmləri doktoru, professor
Yeganə Nəhmətulla qızı İsmayılova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının AMEA Folklor İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən
ED 1.27 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya
elmləri doktoru, professor

Muxtar Kazım oğlu İmanov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Afaq Xürrəm qızı Ramazanova

Elmi seminarın sədri:
Əfzələddin Dağbəyi oğlu Əsgərov

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Zəngin tarixi ənənə və dəyərlər əsasında formalaşmış Azərbaycan mədəniyyəti müasir qloballaşma şəraitində xalqımızın mənəvi bütövlüyünü, milli-mənəvi dəyərlərini, özünəməxsusluğunu təcəssüm etdirən sosial-mədəni təsisat kimi xüsusi dəyərə malikdir.

Hər bir xalqın milli mədəniyyətinin müəyyənlik keyfiyyəti xalq mədəniyyəti ilə, folklorla bilavasitə şərtləndiyi üçün müasir şəraitdə özünü göstərən yeni akkultural situasiyada milli maraqlar baxımından folklor resurslarının imkanlarından istifadə xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu isə, ilk növbədə, folklor sistem kimi yanaşmadan və onun strukturunun müasir nəzəri-metodoloji tələblər səviyyəsində araşdırılmasından asılıdır. Qeyd olunanlar milli folklorşünaslıq elmində tamamilə fərqli yanaşmaları zəruri edir, yeni vəzifələri müəyyənləşdirir.

Bir ictimai-humanitar fənn sahəsi olaraq folklorşünaslıq sosial tərəqqinin bütün mərhələlərini elmi olaraq anlamaq, insanlığın genezisini müəyyənləşdirmək, təşəkkülünü, təkamülünü modelləşdirmək, hətta perspektivini ssenariləşdirmək baxımından xüsusi elmi universallığa malikdir. Universalizm, ilk növbədə, milli mədəniyyət sistemi daxilində folklor fenomenini təşkil edən daxili struktur elementlərin (“folk” və “lore”) qarşılıqlı dialektik münasibəti və bu münasibətin funksional səciyyəsi ilə şərtlənir. Ona görə də sosial-mədəni sistem olaraq folklorun strukturunun, xüsusən bu strukturun müəyyənlik keyfiyyəti statusunda özünü göstərən funksionallığın araşdırılması müasir günümüzdə xüsusi elmi aktuallıq kəsb edir.

Digər tərəfdən, folklorun funksional strukturunun multidisiplinar araşdırılması yalnız elmi-nəzəri baxımdan deyil, ümummilli və ümumiictimai cəhətdən də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Çünki xalqın etnik yaddaşında – şifahi ənənədə universal bilik, həyatın ən müxtəlif sahələrini əhatə edən təcrübə kimi özünü göstərən, etnosun dünyagörüşünün müxtəlif parametrlərini – mifoloji, dini, psixoloji, etik, estetik, fəlsəfi baxışlarını özündə birləşdirən folklorla məhz funksional struktur aspektindən yanaşdıqda onun sosial-mədəni kontekstdə hansı rolu və funksiyanı yerinə yetirdiyi elmi olaraq izah edilmiş olur.

Dünya folklorşünaslığının iki yüz ilə yaxın nəzəri təcrübəsi sübut edir ki, sovet folklorşünaslığında olduğu kimi, folklor yalnız filoloji tədqiqatların deyil, həmçinin psixologiya, kulturologiya, sosiologiya, antropologiya, fəlsəfə, etnoqrafiyanın da tədqiqat obyektinə çevrilməli, ona bütün bu fənlərin sintezində multidissiplinar yanaşılmalıdır. Çox təəssüf ki, dünya nəzəri folklorşünaslıq təcrübəsindən fərqli olaraq, Azərbaycanda folklorun milli mədəniyyət sistemi daxilində funksional strukturunun multidissiplinar araşdırılması təcrübəsinin tarixi son illərə təsadüf edir.

Yuxarıda qeyd olunanları əsas götürsək, milli mədəniyyət sistemi daxilində folklorun funksional strukturunun və tipologiyasının müasir nəzəri-metodoloji yanaşmalar kontekstində araşdırılması xüsusi elmi, həmçinin ümumictimai əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsinə gəldikdə, dünya folklorşünaslığında folklorun funksional aspektlərinin araşdırılması ötən əsrin əvvəllərindən B.Malinovskinin, daha sonralar U.Beskomun, D.B.Amosun, A.Dandesin, rus folklorşünaslığında V.Proppun, L.Maykovun, V.Millerin, A.Markovun, türk folklorşünaslığında İlhan Başgözün, Metin Ekicinin, Öcal Oğuzun, Özkul Çobanoğlunun, Gülin Ögüt Ekerin, Nebi Özdemirin¹ və başqalarının tədqiqatlarında əksini tapmışdır. Zəngin məzmunlu çoxsaylı tədqiqatlarla təmsil olunan Azərbaycan folklorşünaslığında folklorun ümumi dəyərləndirilməsi kontekstində başqa terminoloji adlandırma ilə bu və ya digər şəkildə folklorun funksional struktur məsələlərinə də toxunulmuşdur. Azərbaycan milli mədəniyyət sistemində folklorun funksional struktur tipologiyası problemi bu dissertasiyaya qədər heç bir monoqrafik tədqiqatın predmetini təşkil etməmişdir.

---

¹ Дандес, А. Фольклор: семиотика или психоанализ (сб. ст.) / А.Дандес. Л.Н.Гумилев. – Пер. с англ.-го. Сост. А.С. Архипова. Л.Н.Гумилев. – Москва: Вост. лит., 2003. – 279 с.; Amos, D.B. Şartlar və Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru // Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar. – Ankara: Millî Folklor Yayınları, – 2003, – s. 31-55.; Пропп, В.Я. Морфология сказки / В.Я.Пропп. – Москва: Наука, – 1969. – s. 168.; Çobanoğlu, Ö. Halkbilimi Kuramları və Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş / Ö.Çobanoğlu. – Ankara: Akça Yayınları, – 2015. – 448 s.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiyanın tədqiqat obyektı həm ümumilikdə, həm də Azərbaycan milli mədəniyyət sistemi kontekstində avtonom sosial-mədəni sfera kimi baxılan folklordur. Folklor burada bir-biri ilə sıx bağlı olan iki aspektin – ən ümumi mənada nəzəri bir anlayış kimi alınan xalq mədəniyyətinin və daha konkret səviyyədə özünü daim aktuallaşdıran və təsbit edən Azərbaycan folklorunun sintezində tədqiqat obyektı olaraq götürülüb. Azərbaycan xalqı tarixən zəngin folklor yaradıcılığına malik olmuş, bu yaradıcılıq prosesi milli tariximizin müxtəlif epoxalarında fərqli funksional ritmlərlə davam etmiş, nəticədə çoxsaylı dastan, nağıl, atalar sözü və məsəllər, qoşmalar, gəraylılar, xalq oyun və tamaşaları və s. folklor nümunələri meydana çıxmışdır. Dissertasiyada bütün bu folklor nümunələrindən iki planda istifadə olunmuşdur:

1. Ümumi təsvir planında;
2. Konkret nümunələr əsasında.

Ümumi təsvir planı konkret folklor janrının bütün nümunələri üçün xarakterik olan invariant əlamətləri nəzərdə tutur. Belə ki, hər hansı folklor janrının funksional strukturundan danışarkən bəzən ümumi təsvir planında bu invariant əlamətlərə istinad edilmiş, bəzən isə konkret nümunələr verilmişdir.

Dissertasiyanın predmetini isə obyektin struktur-funksional özəlliyinə uyğun olaraq folklorun həm ümumnəzəri aspektdən, həm də Azərbaycan milli mədəniyyət sistemi kontekstində konkret olaraq funksional strukturunun və tipologiyasının araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın qarşısında duran əsas məqsəd Azərbaycan milli mədəniyyət sistemi kontekstində folklorun funksional strukturu və tipologiyasının tədqiqidir. Milli folklorşünaslığımızda bu istiqamətdə tədqiqatların yeni başlandığı indiki şəraitdə problemin hansı istiqamətləri əhatə edəcəyini modelləşdirmək son dərəcə mühüm vəzifədir. Mövzunun əhatə etdiyi məsələlərin çoxluğu bizdən onu indiki halda ən ümumi istiqamətləri, nəzəri-metodoloji bazası, təhlil aparatı, aktual vəzifələri kimi kardinal istiqamətlər səviyyəsində modelləşdirməyi tələb edir. Bu cəhətdən dissertasiyanın qarşısında duran əsas məqsəd aşağıdakı beş kardinal istiqamət və onların əhatə etdiyi vəzifələrin həyata keçirilməsini tələb edir:

Birincisi, milli-mədəni düşüncə sistemində “folklor”, “folklorşünaslıq” və “folklorşünas” konseptlərinin struktur və tipologiyasının tədqiqi. Buraya müasir qloballaşma şəraitində humanitar böhran və elmi təfəkkürdə paradigmatik dəyişikliklər, çağdaş dünyada folklorşünaslığın hansı istiqamətdə (“science”, yoxsa “art”) formalaşması, folklor fakturasının təsnifinin funksional struktur aspektlərinin araşdırılması və metodoloji prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, folklor-ədəbiyyat identifikasiyası problemi, ictimai-humanitar təfəkkürün folklorşünaslıq konsepsiyası (folklorşünas kimdir?) kimi məsələlərin tədqiqi aiddir.

İkincisi, folklorun mədəniyyət sisteminin funksional struktur tipi və modeli kimi tədqiqi. Bu istiqamət folklorun funksional strukturunun nəzəri-metodoloji özəlliklərini, onun kontekstual məzmununu (strukturalizm və kontekstualizm müstəviləri), folklorun funksional-mədəni sistem kimi öyrənilməsini, onun funksional strukturunun mədəni müəyyənliklər, mədəni funksionallıq və diaxron inkişaf kontekstlərini ehtiva edir.

Üçüncüsü, Azərbaycan folklorşünaslığının funksional-struktur sistem kimi tipologiyasının milli və universal kontekstlərdə öyrənilməsi. Burada Azərbaycan nəzəri folklorşünaslığının, əsasən, XX və XXI əsrləri əhatə edən təcrübəsi dünya folklorşünaslığı kontekstində dəyərləndirilir.

Dördüncüsü, Azərbaycan folklorunun funksional struktur sistem kimi akkultural-tipoloji kontekstdə tədqiqi. Buraya milli kulturoloji sistemin cəmiyyətin sosial-mədəni inkişafı kontekstində dəyərləndirilməsi, Azərbaycan mədəniyyətində akkulturasıya və folklorun etnointegrativ funksionallığının XIX və XX əsrin təcrübəsində tədqiqi kimi məsələlər daxildir.

Beşincisi, folklorun müxtəlif mətn tiplərinin funksional-struktur kodlarının tədqiqi. Buraya epik, lirik və dramatik mətn kodlarının, folklorun sosial-mədəni çevrədə (folklor və dövlətçilik) funksional-struktur semantikasının öyrənilməsi məsələləri aiddir.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji qaynaqlarını təşkil edən ədəbiyyatları iki əsas qrupa ayırmaq mümkündür:

Birincisi, problemlə bağlı müasir dünya nəzəri-metodoloji təcrübəsi.

İkincisi, Azərbaycan alimlərinin folklorun funksional struktur və tipologiyası ilə bağlı yaratdıqları nəzəri-metodoloji təcrübə.

Tədqiqatda dünya elmi-nəzəri fikrinə folklorşünaslığın qabaqcıl, aktual və avanqard təcrübəsi kimi, Azərbaycan filoloji folklorşünaslığının elmi-nəzəri təcrübəsinə isə milli folklorun nəzəri-metodoloji bazası statusunda müraciət olunmuşdur.

Dünya elmi-nəzəri folklorşünaslığının qabaqcıl təcrübəsi kimi dissertasiyada sistem-nəzəri yanaşma əsas götürülmüşdür. Bu yanaşmanın sosial-mədəni sistemlər üçün üç paradigması mövcuddur. Birinci “hissə-bütöv” paradigmasıdır. Burada başlıca prinsip bütövün hissələrin cəmindən çox olması təsəvvürü ilə bağlıdır. Bu zaman hissələrin birləşməsinin yeni keyfiyyətlər yaratdığı qəbul edilir. İkinci paradigma “sistem-ətraf mühit” yanaşmasıdır. Bu, baza təsəvvür sistemin ətraf mühitdən seçilməsi üsulu ilə bağlıdır ki, nəticədə, tədqiqatçının diqqəti sistemin ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinə yönəlməlidir. Üçüncü “özünüyaradan sistemlər” paradigması adlanır. Burada folklor özünü təşkil edən, mürəkkəb qeyri-xətti struktur-funksional özəlliyə malik, açıq və bütöv sistem kimi yanaşılır. Bu yanaşmada hər hansı dəyişikliyin kommunikasiya vasitəsi ilə baş verdiyi qəbul edilir.

Dissertasiyada həmin yanaşmalardan geniş istifadə olunur. Bu yanaşmaya görə, folklor özünüyaradan sosial-mədəni sistemdir, lakin o, yazı mədəniyyətinin meydana gəlməsindən sonra daha əhatəli milli mədəniyyət sisteminin daxili elementi kimi qəbul edilir. Bu cür yanaşmada folklor tədqiqatda idrak obyektinə, mədəniyyət isə folklor üçün “ana sistem” kimi “fon”dur. Dissertasiyada folklor özünü yarıdan sistem kimi daim mədəniyyət sisteminin fonunda təşəkkül tapan, öz struktur-funksional avtonomiyasını təmin edən sosiomədəni bütövlük kimi təqdim edilmişdir. Burada əsas fəaliyyət vasitəsi kommunikasiyadır. Yəni qrupdaxili və qruplararası sosial-mədəni ünsiyyət, qarşılıqlı əlaqə vasitələri burada sistem formalaşdırıcı faktorlar rolunda təqdim edilir.

Azərbaycan folklorşünaslığı inkişaf tarixi ərzində milli folklorun toplanması, tərtibi, nəşri və tədqiqi sahəsində böyük uğurlara im-

za atılmışdır. Folklorun müxtəlif janrlarının fundamental nəşrləri həyata keçirilməklə yanaşı, onun ən müxtəlif problemlərinin öyrənilməsi sahəsində çoxsaylı tədqiqatlar aparılmışdır. Əsasən XX və XXI əsrin tədqiqatlarını əhatə edən bu araşdırmalarda əldə olunan nəticələr artıq Azərbaycan folklorunun öyrənilməsi sahəsində fundamental nəzəri-metodoloji bazaya çevrilmişdir. Bu bazanın formalaşmasında akademik İ.Həbibbəylinin folklorun nəzəri problemlərini də əhatə edən ümumnəzəri filoloji araşdırmalarının və “Kitabi-Dədə Qorqud”-la bağlı tədqiqatlarının, akademik N.Cəfərovun türk epik təfəkkürü, dastan yaradıcılığı və azərbaycanşünaslıqla bağlı monoqrafiyalarının, akademik K.Abdullanın “Kitabi-Dədə Qorqud”un filoloji və mifoloji struktur qatlarının öyrənilməsinə həsr olunmuş tədqiqatlarının, akademik M.Kazımoğlunun folklorşünaslıq axtarışlarının, AMEA-nın müxbir üzvü A.Nəbiyevin folklorşünaslığın müxtəlif problemləri ilə bağlı tədqiqatlarının, AMEA-nın müxbir üzvü K.Əliyevin dastanşünaslıq araşdırmalarının, professor M.Təhmasibin folklorşünaslıq araşdırmalarının, professor M.Seyidovun mifologiya sahəsindəki tədqiqatlarının, professor B.Abdullanın “Kitabi-Dədə Qorqud”un poetikasına, o cümlədən folklorun ritual-mifoloji problemlərinə həsr olunmuş yazılarının, professor İ.Abbaslının epik janrlara, “Koroğlu” epasına, Azərbaycan dastanlarının yayılması və təsiri məsələlərinə həsr olunmuş tədqiqatlarının, professor P.Əfəndiyevin, professor V.Vəliyevin folklor dərslik və əsərlərinin, professor M.Həkimovun aşıqşünaslıq tədqiqatlarının, professor S.Paşayevin (Pirsultanlının) əsərlərinin, professor M.Cəfərlinin dastanların struktur poetikasına həsr olunmuş yazılarının, elmlər doktoru R.Qafarlının folklor və mif haqqındakı monoqrafiyalarının, professor C.Qasımovun repressiya illərində folklorşünaslıqla bağlı araşdırmalarının, elmlər doktoru N.Muradoğlunun folklor və yazılı ədəbiyyata həsr olunmuş araşdırmasının, professor K.V.Nərimanoğlunun folklorun semantikasına haqqındakı araşdırmalarının, professor H.İsmayılovun aşıqşünaslıq sahəsindəki tədqiqatlarının, professor M.Qasımlının ozan-aşıq sənəti ilə bağlı tədqiqatlarının, professor Q.Paşayevin folklorun müxtəlif poetika və semantika problemlərinə, xüsusən Azərbaycanın coğrafi hüdudlarından

kənarında olan folkloruna həsr olunmuş araşdırmalarının, professor A.Hacılıının folklor və mifin poetikası sahəsindəki axtarırlarının, professor F.Bayatın oğuz eposu, türk mifologiyası və şamanizm mövzusundağı əsərlərinin, professor K.Hüseynoğlunun qədim epik düşünce haqqındağı axtarırlarının, professor S.Rzasoyun ritual-mifoloji tədqiqatlarının, fəlsəfə doktoru A.Acalovun mifologiya ilə bağı araşdırmalarının, elmlər doktoru C.Bəydilinin türk mifologiyası ilə bağı çoxsaylı axtarırlarının, elmlər doktoru Ə.Əsgərin oğuzşünaslıq sahəsindəğı əsərlərinin, professor X.Bəşirlinin koroğluşünaslıq araşdırmalarının, professor R.Əliyevin folklor və mifologiya mövzusundağı tədqiqatlarının, elmlər doktoru S.Qəniyevin folklorşünaslıq tədqiqatlarının, professor M.Allahmanlının türk dastan yaradıcılığı sahəsindəğı axtarırlarının, elmlər doktoru R.Kamalın qorqudşünaslıq tədqiqatlarının, elmlər doktoru Y.İsmayılovanın eposşünaslıq araşdırmalarının, professor S. Orucovanın Azərbaycan folklorunun toplama, tərtib və nəşr problemlərinə həsr olunmuş əsərlərinin, professor M. Hacıyevanın folklorun poetikasına aid əsərlərinin, elmlər doktoru İ.Sadığın axtarırlarının, dosent O.Əliyevin nağılşünaslıq axtarırlarının, dosent A.Xəlilin tədqiqatlarının, dosent E.Abbasovun oğuz eposuna və “Koroğlu” dastanının poetik sistemi və strukturuna həsr olunmuş əsərlərinin, dosent A. Xürrəmçızının, fəlsəfə doktoru A.İslamzadənin, fəlsəfə doktoru S.Qarayevin, fəlsəfə doktoru H.Quliyevin tədqiqatlarının və başqalarının mühüm rolu vardır². Bu tədqiqat-

---

² Həbibbəyli, İ. Kitabı-Dədəm Qorqud: yazılı epos və ya epopeya / İ.Həbibbəyli. – Bakı: Elm, – 2020. – 280 s.; Cəfərov, N. Eposdan kitaba / N.Cəfərov. – Bakı: Maarif, – 1999, – 220 s.; Kazımoğlu, M. Xalq gülüşünün poetikası / M.Kazımoğlu. – Bakı: Elm, – 2006. – 268 s.; Qafarlı, R. Mifologiya [6 cilddə]. Mifogenez: rekonstruksiya, struktur, poetika / R.Qafarlı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2015, – C.1. – 454 s.; Qasimov, C. Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi / C.Qasimov. – Bakı: Nurlan, – 2011. – 600 s.; Paşayev, Q. İraq-Türkman folklorunun janrlar sistemi / Q. Paşayev. – Bakı: Bakınəşr, – 2003. – 128 s.; Qasımlı, M. Ozan-aşiq sənəti. poetika / M. Qasımlı – Bakı: Uğur, – 2011, – 304 s.; Bayat, F. Folklor dərsləri / F.Bayat. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – 424 s.; Kamal, R. “Kitabi-Dədə Qorqud”: nitq janrları və davranış poetikası / R.Kamal. – Bakı, Nurlan, – 2013. – 148 s.; Rzasoy, S. Mifologiya və folklor: nəzəri-metodoloji kontekst / S.Rzasoy. – Bakı: Nurlan, – 2008. – 188 s.; Qəniyev, S. Şirvan folklor mühiti / S.Qəniyev. – Bakı:

lar dissertasiyanın nəzəri-metodoloji bazasını təşkil etməklə bibliografik aparatının da əsasında durur.

Dissertasiyada, əsasən, sistem-nəzəri yanaşma, müqayisəli-topoloji və sosial-antropoloji yanaşma metodları tətbiq olunmuşdur.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiyada müdafiyə aşağıdakı müddəalar çıxarılmışdır:

1. Müasir qloballaşma şəraitində humanitar böhran və elmi təfəkkürdə paradigmatik dəyişikliklər baş vermiş, humanitar elmi paradigma “science” və “art” münasibətləri kontekstində müqayisəli dəyərləndirmə zərurəti ilə üzləşmişdir.

2. Yaranmış yeni şəraitdə folklorşünaslıq mətnmərkəzli və icra-mərkəzli olmaqla iki paradigmatda özünü göstərir.

3. Folklor düşüncə modeli kimi tarixən olduğu kimi, bu gün də funksional aktuallıq kəsb edir.

4. Folklor fakturasının təsnifinin metodoloji prinsiplərində ədəbi yanaşma modelləri özünü doğrultmur. Milli humanitar düşüncədə folklor-ədəbiyyat identifikasiyası məsələsinə müasir-nəzəri metodoloji baxışlar prizmasında yenidən baxılmalıdır.

5. Folklor mədəniyyətin funksional struktur modeli olaraq dəyərləndirilməlidir.

6. Azərbaycan folklorşünaslığı XX əsrin 50-80-ci illərində nəzəri, metodoloji axtarış və inkişaf istiqamətləri baxımından folklorşifahi xalq ədəbiyyatı identifikasiyası və semantik axtarışlar mərhələlərindən keçmişdir.

Ozan, – 1997. – 260 s.; Allahmanlı, M. Türk dastan yaradıcılığı / M.Allahmanlı. – Bakı: Ağrıdağ, – 1998. – 144 s.; Sadıqov, İ.H. (İslam Sadıq). Şumer epik mətnləri və Türk xalq yaradıcılığı ənənələri / (filologiya üzrə elmlər doktoru dissertasiyası) / – Bakı, 2013. – 290 s.; İsmayılova, Y. “Dədə Qorqud kitabı” və müasir Azərbaycan ədəbi düşüncəsi / Y.İsmayılova. – Bakı: Elm, – 2011. – 368 s.; Əsgər, Ə.Oğuznamə yaradıcılığı / Ə.Əsgər. – Bakı: Elm və təhsil, – 2013. – 240 s.; Orucova, S. Azərbaycan folklorunun toplama, tərcümə və nəşr problemləri (QƏXTMT – SMOMPK materialları əsasında) / S.Orucova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – 536 s.; Məmmədov, N. (Muradoğlu). Çağdaş Azərbaycan poeziyasında folklor ənənələri / N. Məmmədov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – 256 s.; Hacıyeva, M. Folklor poetikası / M. Hacıyeva. – Bakı: Azərənşr, – 2006. – 240 s.

7. Ötən əsrin sonlarından bu günədək müasir Azərbaycan folklorşünaslığında məna axtarışları funksional-semantik yanaşma, folklorşünaslıqda yeni nəzəri-metodoloji konsepsiyaya keçid, folklorda davranış kodlarının funksional semantikasi, folklor funksional düşüncə modeli kimi, etno poetika baxışı, struktur-semiotik modelləşdirmə və ritual-mifoloji rekonstruksiya, etnoqonik mətnlər və sosial-siyasi şərt, ritual-performativ funksionallıq, simvol və funksionallıq, “mif-mədəniyyət”, “mif-epos”, riyazi mifologiya, “folklor-xalq yaradıcılığı” və s. kimi paradıqmaları əhatə edir.

8. XIX-XX əsr Qərb mədəniyyəti ilə aktiv təmas situasiyasında olan Azərbaycan milli kulturoloji sistemində bilavasitə akkultural proseslər baş vermiş, folklorun funksional aktivliyi ilə etno-integrativ mexanizm əsasında inteqrasiya seçimi reallaşmışdır.

9. Folklorun müxtəlif mətn tiplərinə funksional struktur kodları kimi də baxmaq mümkündür. Bu baxımdan mifər dünyanı yaratmaq və nizamlamaq, əfsanələr funksional yaradılış arxetipilərini aktuallaşdırmaq, dastanlar sosial harmoniya yaratmaq, lətifələr xalq gülüşü kodu vasitəsilə inteqrativ sosial sahə yaratmaq, lirik mətnlər etnosun emosional özünüifadə funksiyasını, dram-ritual mətnləri etnik özünü-təşkil modelləri funksiyasını və s. həyata keçirir. Bütövlükdə folklor sosial nizamın təmin edilməsində (folklor və dövlətçilik) əsas tənzimləyici parametrlərdən biri olaraq çıxış edir.

Dissertasiyanın elmi yenilikləri. Tədqiqatda araşdırılan problem üzrə bir sıra mühüm yeniliklər əldə edilmişdir. Belə ki, dissertasiyada:

– Müasir qloballaşma şəraitində humanitar böhran və elmi təfəkkürdə paradıqmatik dəyişikliklər öyrənilmiş;

– Müasir dünyada humanitar elmi paradıqmanın “science”-“art” münasibətləri kontekstində folklorşünaslıq elm sahəsi kimi ümumnəzəri olaraq dəyərləndirilmiş;

– Milli-mədəni düşüncə sistemində “folklor”, “folklorşünaslıq” və “folklorşünas” konseptlərinin strukturu və tipologiyası dünya elmi-nəzəri fikri kontekstində araşdırılmış;

– Folklor fakturasının funksional struktur aspektindən təsnifi modeli verilmiş;

– Folklor fakturasının təsnifinin metodoloji prinsipləri müəyyənləşdirilmiş;

– Folklor-ədəbiyyat identifikasiyası problemləri öyrənilmiş;

– Folklor mədəniyyət sisteminin funksional struktur tipi və modeli kimi tədqiq olunmuş;

– Folklorun funksional strukturuna nəzəri-metodoloji kontekstdə yanaşılaraq, əsas anlayışların kateqorial mahiyyəti və strukturu aydınlaşdırılmış;

– “Funksional struktur” konsepti nəzəri-metodoloji baxış müstəvisində təhlil olunmuş;

– Folklorun funksional strukturunun nəzəri modelləşdirmə tipləri strukturalizm və kontekstualizm müstəvisində öyrənilmiş;

– Folklor mədəniyyətin funksional-struktur modeli kimi mədəni müəyyənliklər, mədəni funksionallıq və mədəni-diaxron inkişaf müstəvilərində təhlil olunmuş;

– Azərbaycan folklorşünaslığı funksional-struktur sistem kontekstində tədqiq olunmuş;

– XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığında nəzəri-metodoloji axtarış, inkişaf istiqamətləri və semantika məsələləri tədqiq olunmuş və dəyərləndirilmiş;

– Azərbaycan milli mədəniyyəti kulturoloji sistem kimi təqdim və təhlil olunmuş;

– Azərbaycan mədəni məkanında akkulturasıya və folklorun etnointegrativ funksionallığı öyrənilərək sistemləşdirilmiş;

– Azərbaycan folklorunun müxtəlif mətn tiplərinin funksional struktur kodlarının poetik tipologiyası müəyyənləşdirilmişdir.

Aparılan tədqiqatda iddiaçının şəxsi töhfəsi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan folklorşünaslığında ilk dəfə olaraq sosial-antropoloji folklorşünaslığın nəzəri-metodoloji bazası, terminoloji sistemi, kateqoriyaları və iş alətləri elmi fikir dövriyyəsinə daxil edilir, onlar milli mədəniyyətə və folklor nümunələrinə tətbiq edilərək tamamilə fərqli, daha çox sosial tətbiqi əhəmiyyəti olan elmi nəticələr əldə edilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, buradakı nəzəri-metodoloji yanaşmalar bir sıra hallarda müasir dünya folklorşünaslığının yeni sosial-antropoloji aspektli araşdırma təcrübələrini özündə əks etdirir. Bu istiqamət Azərbaycanda yeni olduğu üçün bu araşdırma gənc tədqiqatçılar üçün metodoloji baza funksiyasını yerinə yetirə bilər. Bu baxımdan dissertasiyadan müasir nəzəri məktəb və təmayülləri özündə əks etdirən “Folklorşünaslıq nəzəriyyəsi” dərslərinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Araşdırmanın praktiki əhəmiyyəti daha çox bir tərəfdən ali təhsil müəssisələrində folklorşünaslıq fənninin tədrisində istifadə olunma imkanı, digər tərəfdən isə Azərbaycan folklorşünaslığı üçün bu istiqamətdə tədqiqatların genişlənməsinə təkan verməsi ilə bağlıdır.

Bundan əlavə, sosial-antropoloji folklorşünaslıqda folkloru öyrənməklə yanaşı, folklorla öyrənməyin də (tətbiqi folklorşünaslıq) aparıcı olduğunu nəzərə alsaq, bu araşdırmada əks olunan nəticələrdən cəmiyyətin sosioloji, kulturoloji, psixoloji aspektdən analizində praktiki olaraq istifadə edilə biləcəyini qeyd etmək olar.

Aprobasiyası və tətbiqi. Araşdırmanın məzmunu, işdə əldə edilmiş əsas nəticələr, başlıca qənaət və yeniliklər müəllifin Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə uyğun nəşrlərdə çap etdirdiyi əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. İş Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun Mifologiya şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın mövzusu AMEA Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının 30 yanvar 2014-cü il (protokol № 1) və Respublika Əlaqələndirmə Şurasının 25 noyabr 2014-ci il tarixli (protokol № 2) protokollarının qərarları ilə təsdiq olunmuşdur.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş (20600), I fəsil (62978), II fəsil (135263), III fəsil (78264), IV fəsil (45028), V fəsil (151719) Nəticə (8586) və Ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla, ümumi həcmi (502438) işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsədi, vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji əsasları, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeiasiyası və quruluşu barəsində məlumat verilir.

Dissertasiyanın **“Milli-mədəni düşüncə sistemində “folklor”, “folklorşünaslıq” və “folklorşünas” konseptləri: struktur və tipologiya**” adlanan birinci fəslində müasir dünyada humanitar elmi paradigma “science” və “art” münasibətləri kontekstində araşdırılır, folklor fakturasının təsnifi problemi funksional struktur aspektində öyrənilir və ictimai-humanitar təfəkkürdə “folklor”, “folklorşünaslıq” və “folklorşünas” konseptlərinin mahiyyətinə aydınlıq gətirilir.

Birinci fəslin **“Müasir dünyada humanitar elmi paradigma: “science” və “art” münasibətləri kontekstində**” adlanan birinci paragrafında göstərilir ki, müasir dövrdə qloballaşmanın meydana gətirdiyi yeni sosial-mədəni reallıqlar şəraitində bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, elmi düşüncə sahəsində də fundamental dəyişikliklər müşahidə edilməkdədir. Məşhur elmşünas T.Kunun elmi düşüncənin inkişaf dinamikası üçün ötən əsrin ortalarında müəyyənləşdirdiyi və günü bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlamış konsepsiya³ işığında yanaşsaq, bütövlükdə elmi təfəkkür, ayrılıqda isə onun müxtəlif fənn istiqamətləri hazırda ciddi paradigmatik dəyişiklik ərəfəsindədir. Belə hesab edilir ki, sənaye cəmiyyətinin təşəkkülü ilə özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, keçən əsrin ortalarında “elmi-texniki inqilab” adlandırılan yüksək tərəqqiyə gəlib çatmış müasir elm (“science”) hazırkı informasiya cəmiyyətində içində olduğu sosial mühitin global təbəddülatlarına müvafiq olaraq böhran mərhələsini yaşamaqdadır.

Dünya miqyasında humanitar dəyərlərə dönüş hərəkatının yarandığı yeni şəraitdə ictimai və humanitar elmlərin missiyası nədən ibarətdir? Və yaxud yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, elmi təfəkkürdə

---

³ Кун, Т. Структура научных революций. Пер. с англ. / Т.Кун. – Москва: Прогресс, – 1977, с.69-79.

baş verən ümumi paradigmatik dəyişikliklər müasir şəraitdə ictimai və humanitar elmlərə necə təsir göstərir?

Paraqrafda qeyd edilmişdir ki, hazırda “humanitar elmlər çətiri” altında ümumiləşdirilən fənn istiqamətlərinin “science” (elm), yoxsa “art” (incəsənət) anlayışına daxil edilməli olduğu müasir elmdə ciddi mübahisələr predmetidir⁴.

Səbəb isə ondan ibarətdir ki, nəinki Azərbaycanda və keçmiş sovet məkanında, hətta Avropada, Amerikada ciddi elmi prinsiplərə əsaslanan bir sıra humanitar fənn sahələri təbiət və dəqiq elmlər üçün müəyyənləşdirilən elmi kriteriyalara, İ.Kantın vaxtilə “xalis zəka” adlandırdığı prinsiplərə tam cavab vermir və konkret kateqorial aparatla işləyən elm sahəsindən daha çox metaforik obrazlarla işləyən incəsənətin, ən yaxşı halda, publisistik davamı təəssüratını oyadır.

Bəs milli humanitar fənn sahələrinin “art” olmaqdan çıxarılıb nəzəri-metodoloji paradigmalarda ətrafında təmərküzləşən “science”a çevrilməsinə necə nail olmaq olar?! Müasir elmi standartlar səviyyəsində dünya elminə inteqrasiya bunun yeganə mümkün yoludur. Professor Y.Qarayev yazırdı: *“Biz, indi, istisnasız, bütün sahələrdə vahid informasiya məkanında yaşayırıq. Məhz rəqabət, əməkdaşlıq həmin məkanı rasional və bədii məqamlar arasındakı şərikli, ortaq ritmin, hərəkətin də məkanına çevirə bilər. Yoxsa, əgər biz yenə də məhdud, dar, lokal peşə arealı daxilində (informasiya emalı və istehsalı ilə bağlı ən dəqiq, riyazi metod və üsullardan kənar) qalsaq, global ədəbi marafonda, ümumiyyətlə, mədəni-mənəvi tərəqqidə (məhz “informasiya partlayışının” təsir məhvərində) indiki sürətlə ayaqlaşma bilmərik. Marafona qoşulmaq, internetdə orbitə düşmək isə yalnız vahid internet üslubu, metodologiyası, dili və əlifbası müstəvisində mümkündür”*⁵.

---

⁴ Гумбрехт, Х.У. Ледяные объятия «научности» или Почему гуманитарным наукам предпочтительнее быть «Humanities and Arts» / Х.У. Гумбрехт // Журнальный зал «НЛЮ», – 2006, – № 81. [Электронный ресурс] / – май, 2015. URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2006/5/ledyanye-obyatiya-nauchnosti-ili-pochemu-gumanitarnym-naukam-predpochtitelnee-byt-humanities-and-arts.html>

⁵ Qarayev, Y. Riyazi ədəbiyyatşünaslığa giriş / Y.Qarayev // – Bakı: “İnternet və intellekt” nəzəri-eksperimental laboratoriyasının bülleteni, – 2001. №1, s. 7.

Burada bir məqam üzərində xüsusi dayanmaq lazımdır: fənn istiqamətindən asılı olmayaraq elmdə elmiliyin göstəricisi, hər şeydən əvvəl, universalizmdir. Hətta universalizm elmiliyin müəyyənlik keyfiyyəti statusundadır. Bəşəri universalizm, bəlkə də ictimai düşüncə sahələrinin heç birində elmi təfəkkür sahəsində olduğu qədər aparıcı mövqedə deyil. Məhz bu universallaşdırma xüsusiyyətini əsas götürərək, Nobel mükafatı laureatı, məşhur fizik İ.Priqojin qeyd edirdi ki, bəşəriyyəti heç nə elm qədər birləşdirə bilməz⁶. Gerçəkliyin elmin pəncərəsindən görünən mənzərəsi, yaxud da elmin anlayış və kateqoriyalarının “dili” ilə oxunan “mətni” bütün hallarda dini, irqi, milli, sinfi ayrılıqların fəvqündədir və bütün bu ayrılıqları öz universalizminə tabe etdirmək gücündədir. Çünki elmin həqiqəti heç bir lokal çevrənin, məhdud qrupun həqiqəti deyil. Əgər humanitar elmlər də belə universallaşdırıcı funksiyaya malik deyilsə, obyektiv elmi prinsiplərə deyil, kütləvi ənənədən gələn “formal milli prinsiplərə” əsaslanırsa, onda, həqiqətən də, onun elmiliyi şübhə altına düşmüş olur. Azərbaycan humanitar elmi bəzi hallarda “milli meyarlar” adı altında özünü gizlədən “meyarsızlıqdan” uzaqlaşmalı, elmləşmə mənasında universallaşmalı, universallaşma mənasında elmləşməlidir.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.⁷

Birinci fəslin **“Folklor fakturasının təsnifi problemi funksional struktur aspektində”** adlı ikinci paraqrafında qeyd olunur ki, nəzəri folklorşünaslığın ən mühüm istiqamətlərindən biri folklorun predmet sahəsini tam şəkildə əhatə edən fakturanı, folklor resurslarını bütöv halında təsnif etməkdən ibarətdir. Nəzəri folklorşünaslıqda predmet sahəsinin və sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi (“nə folklorlardır?” sualının dəqiq cavabının verilməsi) nə dərəcədə mürəkkəb bir nəzəri problemdirə, müəyyənləşdirilən fakturanın təsnifi də bir o qədər elmi baxımdan zəruri və mürəkkəb bir məsələdir.

---

⁶ Пригожин, И. Кость ещё неброшена. [Электронный ресурс] / – 2000. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/4946/>

⁷ Xavəri, S. Folklorşünaslıq: “science”, yoxsa “art”? (problemə fənnin funksional-tipoloji müəyyənliyi aspektindən baxış) / S.Xavəri // – Bakı: “Dədə Qorqud” jur., – 2018. №1(62), – s. 64-77.

V.Propp belə bir fikir irəli sürür ki, bütün xalqların folkloru üçün universal təsnif prinsipi tətbiq etmək təcrübəsi özünü doğrultmur. Hər bir xalqın folkloru üçün ayrıca bir tətbiq modeli müəyyənləşdirmək daha effektivdir. O, hesab edir ki, bu halda ayrı-ayrı xalqların folklor fakturasının bir-birindən kəmiyyət fərqi də asanlıqla müəyyənləşdirmək mümkündür⁸.

Diqqəti cəlb edən digər bir mühüm məqam B.Putilovun məsələyə “folklor materialının təsnifi” problemi kimi deyil, “folklorda növ və janr məsələsi” kimi yanaşmasıdır. Əgər biz problemə elə bəri başdan növ və janr məsələsi kimi yanaşırıqsa, bu, o deməkdir ki, əvvəlcədən nəzəri-metodoloji olaraq yazılı ədəbiyyatın təsnif modelini qəbul etmiş oluruq. Bəlkə də bunun nəticəsidir ki, müəllif problemi nə qədər dərinləndirən hiss etsə də, sonda yenə də sərlövhədə qoyduğu növ və janr təsnifi prinsipinə gəlib çıxır. Tədqiqatın çevrəsi qapanır, spiralvari olaraq inkişafın yeni pilləsinə keçid baş vermir.

Nəzəri folklorşünaslıqda üzərində xüsusi dayanılmalı məqamlardan biri də folklor-şifahi xalq ədəbiyyatı identifikasiyası, yaxud folklorun filoloji kontekstidir. Dünya folklorşünaslığı kontekstində sovet dövrü folklorşünaslığının metodoloji yanlışlıqlarından biri kimi folklorun “şifahi xalq ədəbiyyatı” olaraq müəyyənləşdirilməsi, tədqiqi və kütləvi təqdimi təcrübəsi göstərilir.

B.N.Putilov sovet folklorşünaslığında (bu anlayış sovet hakimiyyəti illərində həm rus, həm də SSRİ-yə daxil olan digər xalqları əhatə edir) folklorun şifahi xalq ədəbiyyatı kimi öyrənilməsi təcrübəsini nəzərdən keçirərək bu metodoloji yanaşmanın müsbət və mənfi cəhətlərini müəyyənləşdirmişdir⁹.

Ötən əsrin 90-cı illərindən sonrakı Azərbaycan folklorşünaslığında dünya folklorşünaslığının istər ötən əsrin əvvəllərindən başlamış klassik təcrübəsinə, istərsə də müasir təcrübəsinə əsaslanaraq “folklor-ədəbiyyat identifikasiyası” yanaşması alimlərimiz tərəfindən tənqid edilməyə başlanmışdır.

---

⁸ Пропп, В.Я. Фольклор и действительность (избранные статьи) / В.Я.Пропп. – Москва: Наука, – 1976, – с. 38.

⁹ Путилов, Б.Н. Фольклор и народная культура / Б.Н.Путилов. – Санкт-Петербург: Наука, – 1994. – с. 9-10.

Şübhəsiz ki, folklorun sözlü bədii mətn fakturasının bütövlükdə folklor kimi tədqiqi və təqdimi mədəni sistemin elementlərindən birinin sistemin özü ilə eyniləşdirilməsi kimi ciddi bir metodoloji yanlışlıqdır. Eyni zamanda folklorla məxsus sözlü bədii mətnlərin “şifahi xalq ədəbiyyatı” adı ilə tədqiqi və təqdimi də (sözlü mətni mədəni metasistemin özü ilə eyniləşdirməmək) onu mənsub olduğu mədəni sistemdən ayıraraq yazılı ədəbiyyatla eyniləşdirmək deməkdir.

Folklorla məxsus ən mühüm xüsusiyyətlərdən biri mədəni sinkretizmdir. O, həm xalq sənətləridir, həm xalq tamaşalarıdır, həm xalq mahnılarıdır, həm xalq bayramlarıdır, həm də xalq ədəbiyyatıdır... Bütün bu istiqamətlər folklorlarda bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələr şəbəkəsində olduqca mükəmməl bir mədəni sistem təşkil etmişdir. Elə bir mədəni sistem ki, onun bütün istiqamətləri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olaraq bütövlükdə sistemin işləkliyini təmin edir.

Beləliklə, folklor şifahi xalq ədəbiyyatını da içinə alan xalq bilyi, xalq təcrübəsi, xalq müdriyyəti, xalq mədəniyyətidir. Onun bütöv mətn fakturası aşağıdakı əsaslara bağlı olaraq reallaşır:

– Söz vasitəsilə reallaşan folklor nümunələri (məlum şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri və digər sözlü nümunələr);

– Səs vasitəsilə reallaşan folklor nümunələri (xalq melodiyaları və digər təqlidi səslər);

– Hərəkət vasitəsilə reallaşan folklor nümunələri (rəqslər, tamaşalar, xalq oyunları və digər semantik mənalı hərəkət kombinasiyaları);

– Material vasitəsilə reallaşan folklor nümunələri (maddi xalq mədəniyyəti nümunələri)¹⁰.

---

¹⁰ Xavəri, S. Folklorun sözlü mətn fakturası funksional struktur aspektindən / S.Xavəri // – Bakı: “Dədə Qorqud” jur., – 2017. №2, – s. 56-64; Xavəri, S. Folklor fakturasının təsnifi problemi funksional struktur aspektində / S.Xavəri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2017. №18, – s. 343-350; Xavəri, S. Folklor-ədəbiyyat identifikasiyası funksional struktur müstəvisində / S.Xavəri // – Naxçıvan Universiteti: Elmi əsərlər, – 2017. №4 (7), – s. 124-132; Xavəri, S. Kommunikasiya folklorun funksional strukturunun sosial şərti kimi / S.Xavəri // – Bakı: “Sivilizasiya” jur., – 2018. C.7. №1 (37), – s. 252-257; Хавері, С. Словесные художественные тексты в фольклоре в контексте функциональной семантики // Научный

Birinci fəslin “İctimai-humanitar təfəkkürdə “folklor”, “folklorşünaslıq” və “folklorşünas” konseptləri” adlanan üçüncü paraqrafında göstərilir ki, ictimai və humanitar elmlər içərisində folklorşünaslıqla müqayisədə ikinci elə bir tədqiqat sahəsi tapmaq çətin-dir ki, yarandığı dövrdən müasir günümüzədək onun əsas tədqiqat obyektı, nəzəri-metodoloji bazası, elmlər nomenklaturasında yeri, predmeti, bu predmetin kulturoloji səciyyəsi, sərhədləri, təsnifi və s. bu qədər polemikaların hədəfi olmuş olsun.

Hələ indiyədək folklorşünaslığın yalnız onun özünəməxsus nəzəri-metodoloji tədqiqat aparatı formalaşma mərhələsini başa vurmamışdır. Elə ona görə də həm bizdə, həm də Avropada hansısa bir tədqiqatçının folklorşünas olduğunu müəyyənləşdirən əsas amil onun mədəniyyət faktına yanaşmasının əsas prinsipini təşkil edən nəzəri-metodoloji konsepsiya ilə deyil, tədqiqatın predmeti ilə müəyyənleşir. Sadə şəkildə ifadə etsək, hazırda “folklorşünas kimdir?” sualının normativ cavabı “folklorşünas folkloru öyrənəndir” formulunda ifadə olunur. Artıq burada tədqiqatçının folkloru hansı nəzəri yanaşma əsa-sında tədqiq etməsi ya ikinci dərəcəlidir, ya da ümumiyyətlə, müəyyənleşdirici faktor hesab edilmir. Folklor isə xalqın yaşam təcrübəsi ilə bağlı bütün fəaliyyət sahələrini özündə ehtiva etdiyindən, ona ən müxtəlif peşə və fənn maraqları çərçivəsində müraciət olunur.

Folklorşünaslığı sosial elm hesab edən professor Özkul Çobanoğlu yazır: *“Folklorşünaslıq hər hansı bir qrupun ənənəvi və anonim dünyagörüşünü və bu dünyagörüşün ifadəsi kimi qəbul edilən, sözbə, hərəkətə və materiala əsaslanan hər cür məna daşıyan folmlar və bu formaların təşəkkül, təkamül və sabitləşməsinə yönəlmiş kommunikasiya məsələlərinin içərisində mövzu edildiyi bir elm sahəsidir”¹¹.*

Folklorşünaslığın bir elm sahəsi kimi dəyərləndirilməsi, heç şübhəsiz, ona paradiqmatik aspektdən yanaşmanı tələb edir. Onun bir humanitar fəaliyyət sahəsi kimi “science”-a, yaxud “art”-a daxil

---

Вісник Міжнародного Гуманітарного Університету, серія філологія, Збірник наукових праць, – 2019, Вип. 40, – Т.1, – с.114-118.

¹¹ Çobanoğlu, Ö. Halkbilimi Kuramları və Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş / Ö.Çobanoğlu. – Ankara: Akça Yayınları, – 2015. – s. 20.

olması da, ilk növbədə, paradigmatik təmərküzləşmə səviyyəsi ilə müəyyənləşir.

Paradigmatik aspektdən yanaşdıqda, Özkul Çobanoğlunun modelləşdirməsinə uyğun olaraq, folklorşünaslıqda iki paradigmanı ayıraraq fərqləndirmək mümkündür:

1. Mətn mərkəzli folklorşünaslıq paradigması;
2. Kontekst və ya icra mərkəzli folklorşünaslıq paradigması.

Birinci istiqamət filoloji folklorşünaslığı, ikinci istiqamət isə hazırda dünya folklorşünaslığının aparıcı paradigması olan sosial-antropoloji folklorşünaslığı ifadə edir.¹²

Dissertasiyanın **“Folklor mədəniyyət sisteminin funksional struktur tipi və modeli kimi”** adlanan ikinci fəslində folklorun funksional strukturuna nəzəri-metodoloji konsept kimi yanaşılmış, əsas anlayışların kateqorial mahiyyəti və strukturu öyrənilmiş, “funksional struktur” konsepti nəzəri-metodoloji baxış müstəvisində nəzərdən keçirilmiş, folklorun funksional strukturunun nəzəri modelləşdirmə tipləri strukturalizm və kontekstualizm müstəvilərində tədqiq olunmuş, folklor mədəniyyətin funksional struktur modeli kimi mədəni müəyyənliklər, mədəni funksionallıq və mədəni-diaxron inkişaf müstəvilərində dəyərləndirilmişdir.

İkinci fəslin **“Folklorun funksional strukturu nəzəri-metodoloji konsept kimi”** adlanan birinci paragrafında göstərilir ki, folklorun funksional strukturunun nəzəri-metodoloji baxımdan izahı ilk növbədə onu təşkil edən anlayışların ayrılıqda multidissiplinar izahı ilə tanışlığı tələb edir.

“Struktur” anlayışı latınca “structūra” sözündən götürülmüş və ən ümumi mənada “hər hansı bir obyektin, predmetin, anlayışın daxili quruluşu” kimi izah edilir. “Struktur” anlayışı istər təbiət, istər-

---

¹² Xavəri, S. İctimai-humanitar elmlərin folklorşünaslıq paradigması (“folk” və “lore” anlayışları arasında funksional münasibətlər prizmasından) / S.Xavəri // – Bakı: “Sivilizasiya”, – 2017. C.6. №3 (35), – s. 122-127; Xavəri, S. Folklorun funksional strukturu “elmi paradigma” anlayışı işığında (professor Özkul Çobanoğlunun konseptual yanaşması əsasında) / S.Xavəri // – Bakı: “Western Caspian” Universiteti. “Elmi xəbərlər” jur. (humanitar elmlər seriyası), – 2017. №4, – s.13-20.

sə də ictimai və humanitar elmlər sahəsində son dərəcə geniş işlənmə və istifadə dairəsinə malikdir. Bu anlayış heç bir elmi sədd və sərhəd tanımayan, heç bir konkret elmi fənnin çərçivəsi daxilində məhdudlaşmayan universal elmi termin statusuna qalxmışdır. Hər bir elm sahəsi ona öz elmi kateqorial anlayışları aspektindən yanaşır. Məsələn, U.Ekoya görə, “*struktur bir sıra sadələşdirilmiş və hadisəyə vahid nöqtəyi-nəzərdən baxmağa imkan verən əməliyyatlar vasitəsilə qurulmuş modeldir*”¹³.

Müasir elmi təfəkkürdə varlığın mahiyyətini izah etməyə iddialı olan “struktur” anlayışının özünün elmi izahı üçün açar funksiyasını yerinə yetirən “sistem” anlayışdır. Bu anlayışın köməyi olmadan “struktur”u izah etmək olduqca çətindir. Ona görə də elmi ədəbiyyatlarda “struktur” anlayışının təriflərində əksər hallarda “sistem” anlayışından geniş istifadə olunur.

“Funksional struktur” anlayışı (ingiliscə “functional structure”) hərfi mənada işlək, fəaliyyətdə olan struktur anlamındadır. “*Funksional struktur idarəetmənin hər bir üzvünün konkret funksiya yerinə yetirməsinə əsaslanan xüsusi bir strukturdur*”¹⁴. İqtisadi aspektdən “funksional struktur” anlayışının ümumiləşdirici tərifi aşağıdakılardan ibarətdir: “*Funksional struktur elə bir təşkilati struktur tipidir ki, burada bölgü onların yerinə yetirdiyi işə, yaxud da funksional rəhbərlik tabeliliyinə əsaslanır*”¹⁵.

Sosiologiyada cəmiyyətin funksional strukturu, ilk növbədə, cəmiyyətin strukturu anlayışının davamıdır. Mövcud ədəbiyyatlarda cəmiyyətin strukturu onun iqtisadi, siyasi, mənəvi, informasiya, sosial və s. kimi altsistemləri arasında sabit və nizamlı qarşılıqlı əlaqə kimi müəyyənləşdirilir¹⁶.

---

¹³ Эко, У. Отсутствующая структура: введение в семиологию / У.Эко. – Москва: Петрополис, – 1998.с. 62.

¹⁴Функциональная структура. [Электронный ресурс] / – 2006. URL: <https://port-u.ru/postroeniestructury/funkcionalayastruktura>

¹⁵ Борисов, А.Б. Большой экономический словарь / А.Б.Борисов. – Москва: Книжный мир, – 2003. – с. 173.

¹⁶Структура общества. [Электронный ресурс] / – URL: http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/ee6f0f37-01c4-43be-977f-03260badef0a/%5BCIVSsal1011_10-03-10-U1%5D_%5BTD_15%5D.html

İstər “struktur”, istər “funksiya”, istərsə də “funksional struktur” anlayışlarının nəzərdən keçirdiyimiz müxtəlif elm sahələrindəki mənaları ilə onun folklorşünaslıqdakı mənaları bir-birindən kifayət qədər fərqlidir. Lakin elə universal kontekst vardır ki, bu anlayışlar həmin kontekstdə bir-biri ilə uyğunlaşır. Məsələn, sosiologiyada “funksional struktur” anlayışının cəmiyyətin altsistemləri arasında qarşılıqlı əlaqə olması barədəki yanaşması folklorda “mətn və sosial çevrə” münasibətlərinin izahı baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Kulturologiyada mədəniyyətin struktural aspektdən araşdırılmasında əsas məqsəd müxtəlif transformasiyalar zamanı dəyişməz qalan əlaqələr məcmusu kimi strukturun aşkarlanmasıdır. Bu mənada struktur sosial-mədəni formaların sabitliyini nəzərdə tutur. Funksionallıq isə hərəkətlə və deməli, dəyişmə ilə bağlı anlayışdır. Bu aspektdən yanaşdıqda “funksional struktur” iki əks anlayışı özündə birləşdirmək baxımından ziddiyyətli təsir bağışlayır. Lakin bu, ilk baxışdan belədir. Məsələnin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, mədəniyyətdə sabit strukturların ən mühüm keyfiyyəti elə onların funksional olmasıdır. Bir az da konkret ifadə etsək, vaxtilə V.Proppun modelləşdirdiyi kimi, mədəniyyətdə sabit strukturlar statusunda çıxış edən məhz funksiyaların özüdür. Yəni strukturun funksionallığı onun əsas sabitlik göstəricisidir.

Funksional struktur aspektindən folklorda səviyələrin müəyyənləşdirilməsi zərurəti yaranarsa, onda bu səviyələr aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

1. Sosial səviyyə;
2. Mədəni səviyyə.

Düşüncənin diaxron inkişaf tipləri kimi mifoloji və tarixi mərhələləri şərtləndirən sosial səviyyədə baş verən inkişafdır. Sosial səviyyədə düşüncənin fundamental layları mədəni səviyyədəki transformasiyalarla şərtlənir. Daxili struktur funksionallaşma bu səviyələr arasında gedir.

Folklorşünaslıq özünün bütün tarixi inkişaf prosesi ərzində ən müxtəlif ölkələrin təmsalında folklorun tarixi genezisi və sosial funksiyaları problemini mühüm məsələ kimi daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Alan Dandes “Folklor çalışmaları metodları” məqaləsində

folklorşünaslıq yarandığı dövrdən özünü əsas metod kimi göstərən tarixi-müqayisəli metodun XX əsrin ortalarında öz yerini yeni funksional metoda verməsini yazır. O, bu yeni metodu belə izah edir: *“Bu yeni antropoloji əsaslı metodda həm “xalq”, həm də “bilik” anlayışları əhatə olunmaqdadır. Burada folklor nümunələri söyləyən və dinləyən arasında məcburi əlaqəyə diqqət edilərək ələ alınmaqdadır. Əvvəlki metodlarda “mənşə” probleminə daha çox diqqət edilirdisə, burada getdikcə “funksiya” probleminə diqqət artırılmağa başlanılır”*¹⁷.

Folklorun funksionallığı mədəni sistem kimi “şüur-gerçəklik-mətn” münasibətlərinin işlək, funksional mexanizminə əsaslanır. Bu prosesdə heç nə statik deyil, hər şey hərəkətdə və dəyişmədədir. Folklorun mahiyyətinin və funksiyasının bədii-estetik müstəvi ilə məhdudlaşdırılması onun funksional strukturunun dərk olunmasına imkan vermir. Folklorun funksional strukturu tələb edir ki, ona sosial müstəvidə, daha dəqiq, sosial-mədəni müstəvidə yanaşılınsın. Ümumən mədəniyyətə xas olan prosessual xassəsinin daşıyıcısı olan folklorun funksional strukturunun izahı ona görə universal ola bilər ki, onun mahiyyəti statik vəziyyətində deyil, prosessual xassəsində təcəssüm olunmuşdur.

“Folklorun funksional strukturu” ilə “folklorun funksiyaları” anlayışları bir-biri ilə nə qədər əlaqədar olsa da, onları eyni hesab etmək olmaz. Şübhəsiz ki, mədəni faktın funksiyaları onun funksional strukturu ilə bilavasitə şərtlənir. Lakin heç bir halda bunlar eyni anlayışlar deyildir. Mədəni faktın funksional strukturu həmin faktın daxili strukturunda elementlərin bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətinə əsaslanan müəyyənlik keyfiyyətini, mədəni faktın funksiyaları isə həmin daxili strukturla şərtlənərək sosial-mədəni sferada yerinə yetirdiyi funksiyaları, kənar təsirləri ifadə edir.

Beləliklə, folklorun funksional strukturunun müəyyənləşdirilməsi üçün aşağıda qeyd olunan üç aspekt metodoloji olaraq nəzərə alınmalıdır:

---

¹⁷Dundes, A. Halk Bilimi Çalışma Yöntemleri // Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar. 2. – 3-cü baskı. – Ankara: Geleksel Yayıncılık, – 2014, – s. 58.

1. Folklor keçmiş nəsillərə məxsus mədəni irs olaraq deyil, canlı kommunikativ proses olaraq araşdırılmalıdır;

2. Kommunikativ olaraq götürülən folklor sinxron formada daxil olduğu mədəniyyət sistemi kontekstində tədqiqə cəlb edilməlidir;

3. Kommunikativ olaraq götürülən folklor diaxron formada daxil olduğu mədəniyyət sisteminin tarixi inkişaf prosesində tədqiqə cəlb edilməlidir.

Tətbiq edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq işə folklorun funksional strukturunun dünyada araşdırılması təcrübəsinin metodoloji istiqamətlərini ciddi öyrənmək zəruridir.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.¹⁸

İkinci fəslin **“Folklorun funksional strukturunun nəzəri modelləşdirmə tipləri”** adlanan ikinci paraqrafında göstərilir ki, dünya folklorşünaslığında folklorun öyrənilməsi istiqamətindəki əsas nəzəri-metodoloji təmayüllərdən biri strukturalizmdir.

Struktur yanaşmanın əsas özünəməxsus cəhəti ondan ibarətdir ki, burada mədəniyyətə onun ən müxtəlif sahələrində, incəsənətdə, sosial təsisatlarda, rituallarda, miflərdə və s.-də əks olunan mədəni faktlara fərqli şifrələr və əlifbalarla yazılmış nəhəng çoxlaylı mətn kimi baxılır.

Struktur folklorşünaslıq, ümumiyyətlə, folklorşünaslığı bir sıra maraqlı problemlərlə zənginləşdirmişdir. Folklorlarda obraz və gerçəklik, simvol və denotant arasında münasibətlər, ümumən mədəniyyət və təbiət münasibətləri və s. bu qəbildəndir. Həmçinin mifologizmin sabit bir mədəniyyət strukturu kimi diaxron inkişaf planında izlənilməsi, hətta onun müasir mədəniyyətdə iştirakı məsələləri də strukturalizmin adı ilə bağlıdır.

Dünya folklorşünaslığının ən mühüm nəzəri-metodoloji təmayüllərindən birini kontekstualizm təşkil edir. Kontekstualizm folklorun funksional strukturunun öyrənilməsi baxımından strukturalizidən

---

¹⁸Xavəri, S. Folklorun funksional strukturu: problemin nəzəri-metodoloji konteksti / S.Xavəri // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2017. №3, – s. 115-119; Xavəri, S. Folklorun funksional strukturu ilə bağlı əsas anlayışlar multidissiplinar baxış bucağından / S.Xavəri // – Bakı: “Dədə Qorqud” jur., – 2018. №2, – s. 52-61.

daha çox əhəmiyyətə malikdir. Çünki strukturalizmdə mədəniyyətin sabit strukturlarının öyrənilməsi əsas götürülürsə, kontekstualizmdə mədəniyyətin, folklorun prosessual xassəsinin öyrənilməsi başlıca məqsəd kimi qarşıya qoyulur. Kontekstualistlərin əsas postulatı ondan ibarətdir ki, folklorla mədəni artefaktların məcmusu kimi deyil, canlı kommunikativ proses kimi baxmaq lazımdır. Burada kontekst şərtlənməsi, xüsusən sosial kontekst son dərəcə zəruridir.

Kontekstualizm performativlik anlayışı ilə bilavasitə bağlıdır. Folklorşünas alim Rüstəm Kamal bütövlükdə performativliyi xalq təcrübəsinin (toplumsal yaddaşın) əsas ötürülmə vasitəsi hesab edir¹⁹.

Kontekstualizmin yaranması ilə bağlı Bronislav Malinovskinin xidmətlərini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. O, 1923-cü ildə qələmə aldığı “Primitiv dillərdə məna problemi” məqaləsində “kontekst” anlayışı üzərində xüsusilə dayanır, ictimai və humanitar elmlər üzrə tədqiqatçıların iki tip konteksti fərqləndirməli olduqlarını vurğulayır:

1. Mədəni kontekst;
2. Situativ kontekst²⁰.

Kontekstualizm hazırda da Amerika folklorşünaslığında hakim elmi paradıqma statusundadır. İndi istiqamətdə Dan Ben Amosun rəhbərliyi ilə Amerikada çoxsaylı tədqiqatlar aparılmaqdadır.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.²¹

---

¹⁹ Kamal, R. “Kitabi-Dədə Qorqud”: nitq janrları və davranış poetikası / R.Kamal. – Bakı, Nurlan, – 2013. – s. 12.

²⁰ Malinowski B. The Problem of Meaning in the Primitive Languages // Ogden C.K., Richards I.A. Meaning of Meaning. – London: Harcourt, Brace&World, Inc., – 1923. – pp. 451-510.

²¹ Xavəri, S. Folklorun funksional strukturu kontekstualizm müstəvisində / S.Xavəri // – Bakı: “Dil və ədəbiyyat” jur., – 2017. №4, – s. 81-87; Xavəri, S. Folklorun funksional strukturu strukturalizm müstəvisində / S.Xavəri // – Bakı Qızlar Universiteti: Elmi əsərlər. – 2017. №4, – s. 10-16; Хавери, С. Коммуникативная функциональность фольклора // Вестник Казахский Национальный Университет имени Аль Фараби (серия филология). – Алмааты, – 2018. №3 (171), – с. 38-43; Khavari S. The Use of Functional Opportunities of Virtual Folklore in Lifelong Learning and Its Psychological Aspects / S.Khavari, S.Garayev, H.Guliyev. // 5 Th International Conference On Lifelong Education And Leadership For All. ICLEL 2019. – Azerbaijan State University of Economics, – Baku: – July 09-11, – 2019, – pp 1102-1109.

İkinci fəslin **“Folklor mədəniyyətin funksional struktur modeli kimi”** adlanan üçüncü paragrafında göstərilir ki, istər sosial-kommunikativ bir proses kimi qavranılan folklor hadisəsi, istər həmin prosessual hadisənin mətn təzahürü olan folklor nümunələri heç bir halda mədəniyyətdən kənarında mövcud deyildir.

Folklorla məxsus ən mühüm xüsusiyyətlərdən biri mədəni sinkretizmdir. Ədəbiyyatşünas alim İsa Həbibbəyli yazır: *“Mədəniyyət – cəmiyyətdə ortaq dəyərlərin və baxışların tarazlı bir səviyyədə yaşadılmasına, qabarma və çökmələri arasındakı ziddiyyətlərin, çatların aradan qaldırılmasına əlverişli şərait yaradır. Həm də mədəniyyət amili müxtəlif sivilizasiyalar arasındakı əlaqələrin, yaxınlaşmaların, bəzən isə hətta harmoniyanın təmin edilməsində mühüm rol oynayır.”*²².

İ.Həbibbəylinin özünü təşkil edən sistem kimi təqdim etdiyi folklorla mədəniyyətin funksional struktur modeli kimi üç əsas müstəvidə yanaşmaq daha məqsədəuyğundur:

1. Mədəni müəyyənliklər müstəvisi;
2. Mədəni funksionallıq müstəvisi;
3. Mədəni-diaxron inkişafı müstəvisi.

Təhlillər göstərir ki, mədəniyyət üçün normativləşmiş əlamətlər bütövlükdə folklorla da şamil edilə bilər:

- Folklor insanın inkişaf sistemidir.
- Onun əsas əlamətlərindən biri universallıqdır.
- İdeyalar (folklor düşüncəsi) folklorun əsas struktur səviyyəsidir.
- Folklorun mühüm keyfiyyətlərindən biri kreativlikdir.
- Folklor artefaktlar, biliklər, inamlar sistemidir.
- Folklorun ən mühüm əlamətlərindən biri simvoliklikdir.
- Folklorun daxili strukturu artefaktlar, inamlar, adət və ənənələr kimi də təsnif oluna bilər.
- Folklorun əsas funksiyalarından biri adaptasiyadır.
- Folklor dəyərlər və normalar sistemidir.

---

²² Həbibbəyli, İ. Birinci Türkoloji Qurultayın dərsləri və müasir çağırışlar // I Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr olunmuş “Türkoloji elmi-mədəni hərəkətdə ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar” mövzusunda Beynəlxalq konfransın materialları, – Bakı: – 14-15 noyabr. – 2016. H.1. – s. 7.

- Folklorun ən mühüm əlamətlərindən biri komplekslilikdir.
- Folklor fəaliyyət metasistemi.

Folklor tarixi-diaxron aspektdən öz inkişafının bütün mərhələlərində geniş mənada bəşəriyyətin fəaliyyət metasistemi kimi götürülən mədəniyyətin universal inkişaf qanunauyğunluğu əsasında funksionallaşmışdır. Bu mənada sosioloji aspektdən mədəniyyətin funksiyaları ilə folklorun funksional strukturu arasında dərin bir qarşılıqlı əlaqə və şərtləndirmə mövcuddur. Buna görə də elmdə kulturoloji olaraq normativləşmiş mədəniyyətin əsas funksiyaları aspektindən də folklorun funksional strukturunun araşdırılması zəruridir.

A.Kravçenkonun kulturoloji tədqiqatına²³ əsaslanaraq folklorun aşağıdakı funksiyalarından bəhs etmək mümkündür:

1. Folklorun qoruyuculuq funksiyası;
2. Folklorun koqnitiv (kreativ) funksiyası;
3. Folklorun kommunikativ funksiyası;
4. Folklorun siqnikativ (ingiliscə “sign” – işarə) funksiyası;
5. Folklorun normativlik funksiyası;
6. Folklorun relaksasion (latınca “relaxatio” – boşalma)

funksiyası;

7. Folklorun informativ funksiyası;
8. Folklorun estetik funksiyası və s.

Beləliklə, folklorun funksiyalarının araşdırılması ilə aşağıdakı nəticələr əldə edildi:

– Folklor bir mədəni sistem olaraq ümumən mədəniyyət üçün universal hesab edilən əksər funksiyaları özündə əks etdirir;

– Folklorun sosial-mədəni mühitdə yerinə yetirdiyi funksiyalar müxtəlif olsa da, onlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir və kompleks xarakterə malikdir;

– Folklorun funksiyaları onun funksional strukturu ilə bilavasitə şərtlənir;

---

²³Кравченко, А. И. Культурология. Учебное пособие для вузов. 4-е изд. / А.И.Кравченко. – Москва: Академический Проект, Трикта, – 2003, – 496 с.

– Folklorun funksiyalarının özünəməxsusluğunu şərtləndirən funksional strukturun əsasında kommunikasiya və canlı prosessualıq dayanır;

– Folklorun çoxparametrlı funksiyaları onun yalnız filoloji deyil, sosioloji, kulturoloji, psixoloji, antropoloji və s. istiqamətləri özündə əks etdirən multidissiplinar araşdırılmasını zəruri edir.

Kulturologiyanı folklorun tədqiqindən kənarında araşdırma aparın bir elm sahəsi kimi təsəvvür etmək mümkün deyil. Çünki onun əsas tədqiqat sahələrindən biri ilkin primitiv mədəniyyətlərin öyrənilməsidir ki, həmin mərhələ də yazının meydana gəldiyi dövrlərə qədərki zaman kəsimini əhatə edən “*monofolklor mədəniyyəti*”²⁴ mərhələsi hesab olunur.

Hesab edirik ki, mədəniyyətin ilkin mərhələsinin monofolklor mədəniyyəti kimi müəyyənləşdirilməsi, həqiqətən də, folklorun folklor-mədəniyyət münasibətləri kontekstində və diaxron inkişaf prosesində izahı baxımından olduqca dəqiq bir yanaşmadır. Bu mərhələdə folklor bütövlükdə mədəniyyəti, mədəniyyət isə bütövlükdə folkloru ifadə edir. Bu elə bir mərhələdir ki, burada hər şey folklorudur. Yaxud başqa sözlə ifadə etsək, hər şey folklorun içindədir.

Müasir urbanizasiya şəraitində də folklorun, onun ayrı-ayrı motivlərinin sosial-mədəni proseslərdə aktiv iştirak etdiyinin, bir sıra hallarda isə onu şərtləndirdiyinin şahidi oluruq. Hazırda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq ənənəvi folklor formaları virtual texno-kulturoloji mühitdə tamamilə yeni struktur və semantik özəlliklərdə təzahür etməkdədir.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.²⁵

Dissertasiyanın “**Azərbaycan folklorşünaslığı funksional struktur sistemi kontekstində**” adlanan üçüncü fəslində Azərbaycan folklorşünaslığında nəzəri-metodoloji axtarış və inkişaf istiqamətlərindən və funksional semantika axtarışlarından bəhs olunur.

---

²⁴ Чистов, К.В. Фольклор. Текст. Традиция / К.В.Чистов. – Москва: МЛ ОГИ, – 2005. – 272 с.

²⁵Xavəri, S. Folklorun funksional strukturu mədəni funksionallıq kontekstində / S.Xavəri // – Bakı: “Dədə Qorqud” jur., – 2017. №1, – s. 91-98.

Üçüncü fəslin **“XX əsrin 50-80-ci illərində nəzəri, metodoloji axtarış və inkişaf istiqamətləri”** adlanan birinci paraqrafında göstərilir ki, Azərbaycanda elmi-nəzəri mənada folklorə marağın tarixi XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Milli folklorşünaslıq tarixini xronoloji mərhələ ardıcılığı və nəzəri ümumiləşdirmələr əsasında (müxtəlif nəzəri problem paradıqmaları üzrə) araşdıran folklorşünas alim Muxtar Kazımoğlu bu barədə yazır: *“XX əsrin 20-30-cu illərində folklorun xüsusi elmi qurumlar səviyyəsində tədqiq edilməsi folklorşünaslıq sahəsində təməl prinsipləri müəyyənləşdirmək, “folklor nədir və necə öyrənilməlidir?” kimi suallara cavab vermək zərurətini ortaya çıxarırdı”*²⁶.

1937-ci ildə Azərbaycan folklorşünaslığının S.Mümtaz, Ə.Abid, V.Xulufu, H.Zeynallı, H.Əlizadə və digərləri kimi folklorə dünya elminin standartları səviyyəsində münasibət bildirməyi bacaran nümayəndələrinin repressiyalara məruz qalması folklorşünaslığımızda özünü göstərən nəzəri istiqamətin ciddi zəifləməsinə, hətta elmi-nəzəri boşluğun yaranmasına səbəb olmuşdur. Məhz bunun nəticəsi olaraq Azərbaycan folklorşünaslığı 40-50-ci illər mərhələsini dünya folklorşünaslıq elminin nəzəri axtarışlarından mütləq izolyasiya mərhələsi kimi yaşamışdır. Bütün digər ictimai-humanitar elm sahələri kimi folklorşünaslığın da sovet ideologiyasına tabe etdirilməsi nəticəsində bu sahə dünya elminin inkişaf qanunauyğunluğu kontekstində deyil, əsasən rus folklorşünaslığının nəzəri-filoloji müddəalarına əsaslanan sovet folklorşünaslığı müstəvisində inkişaf etmişdir.

60-70-ci illər Azərbaycan folklorşünaslığında ifrat ideoloji təmayüllərdən uzaqlaşmaq, folklor materiallarının daha çox milli mədəniyyət kontekstində tədqiqi və təbliği aparıcı istiqamət kimi özünü göstərir. Azərbaycan folklorşünaslığının görkəmli nümayəndələri H.Araslı, M.Təhmasib, A.Nəbiyev, Q.Paşayevin, V.Vəliyev, B.Abdulla, İ.Abbaslı, P.Əfəndiyev, M.Həkimov, S.Paşayev (Pirsultanlı) və b. əsərlərində folklorun ayrı-ayrı janrları filoloji-nəzəri baxış bu-

---

²⁶ Kazımoğlu (İmanov), M. Folklor həm keçmiş, həm də bu gündür (məqalələr) / M.Kazımoğlu (İmanov). – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – s. 117.

cağından geniş təhlil olunur, xüsusən folklorun epik və lirik janrları üzrə tədqiqatlar olduqca genişlənilir.

60-70-ci illərdə bir sıra görkəmli filoloq folklorşünasların fəaliyyəti nəticəsində zəngin Azərbaycan folklor nümunələrinin toplanılması, arxivləşdirilməsi, kataloqlaşdırılması, tədqiqi və təbliği istiqamətində olduqca mühüm işlər həyata keçirilmişdir. Lakin folklorun nəzəri-metodoloji dəyərləndirilməsi istiqamətindəki araşdırmalar, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, əsasən rus folklorşünaslığının “folklor–şifahi xalq ədəbiyyatı identifikasiyası” elmi paradigmasının təsiri altında aparılmışdır. Bu nəzəri müddəanın hüdudları daxilində inkişaf edən Azərbaycan folklorşünaslığının nəzəri səviyyəsi son nəticədə ayrıca elmi paradigmanın yaranmasına imkan vermişdir.

Ötən əsrin 80-ci illərində isə vəziyyət əsaslı olaraq dəyişməyə başlayır. Həmin dövrdə yeni nəsllə folklorşünasları dünya filologiyasının, folklorşünaslığının və ümumən fəlsəfi-kulturoloji fikrin axtarışlarını milli filoloji araşdırmalara daxil etməyə başladılar. Onların araşdırmalarında istər tekstə nəzəri-metodoloji yanaşma (məndə məna axtarışları), istərsə də kontekst müəyyənləşdirilməsi (sinfli mənada sosioloji kontekstin kulturoloji, ümumtürk və ümumşərq konteksti ilə əvəzlənməsi) filoloji fikrimizin 80-ci illər mərhələsini 50-70-ci illərdən paradigmatik olaraq fərqləndirməyə tam əsas verir. Bu tədqiqatçıların araşdırmalarında diqqəti cəlb edən əsas yeni təmayüllərdən biri də multidissiplinar araşdırmalara marağın artması idi. Psixoloji, sosioloji, tarixi, kulturoloji kontekstin nəzərə alınması ilə folklor mətnlərində gizli semantika axtarışları, mətnlərin linqvopoetik təhlili təcrübəsi, milli mədəniyyət və folklor münasibətlərinin tarixi inkişaf prosesi kontekstində kulturoloji olaraq modelləşdirilməsi, psixoloji komplekslərin bədii mətn paradigmasında (epik folklor düşüncəsinə dayanan nəsr nümunələri) izlənilməsi, milli mifoloji təfəkkürün öyrənilməsində kulturoloji və etimoloji yanaşmaları, oğuz mətnlərinin türk etnik-mədəni sistemi kontekstində filoloji, folklorşünaslıq, kulturoloji, antropoloji aspektləri ilə dərinlənən araşdırılması və s. kimi təmayüllər məhz icti-

mai-humanitar çevrə daxilində həm də multidissiplinar elmi yanaşmalar idi.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.²⁷

Üçüncü fəslin “**Funksional semantika axtarışları**” adlanan ikinci paraqrafında göstərilir ki, 90-cı illərdə dünya folklorşünaslıq elminin yeni nailiyyətlərinin milli elmi fikir dövryyəsinə daxil edilməsində elmə 80-ci illərdə gələn nümayəndələr öz missiyalarını yeni keyfiyyətdə davam etdirirlər. Bununla yanaşı, bu prosesə yeni tədqiqatçılar da qoşulmağa başlayırlar. Onların araşdırmalarında folklorun nəzəri problemlərinə maraq elə bir səviyyəyə qalxdı ki, hətta mətn səviyyəsində hər hansı bir detaldan söhbət gedərkən belə nəzəri-metodoloji yanaşma araşdırmanın mühüm konteksti kimi da im özünü bürüzə verməyə başladı. Bütün bu tendensiyalar nəticəsində folklorşünaslıq filoloji istiqamətli araşdırmaların əsas prioritetlərindən birinə və prestijli fəaliyyət sahəsinə çevrildi.

Müşahidələr göstərir ki, müasir Azərbaycan folklorşünaslığında funksional semantika axtarışları əsasən aşağıdakı paradiqma-istiqamətlərini əhatə edir:

1. Folklorşünaslıqda yeni nəzəri-metodoloji paradiqmaya keçid;
2. Folklorda davranış kodlarının funksional semantikasi;
3. Folklor funksional düşüncə modeli kimi;
4. Etnopoetika paradiqması;
5. Struktur-semiotik modelləşdirmə və ritual-mifoloji rekonstruksiya;
6. Folklorda “etnoqonik mətnlər və sosial-siyasi şərt” paradiqması
7. Folklorda ritual-performativ funksionallıq paradiqması;
8. Folklorda “simvol-funksiya” paradiqması;
9. Folklorda “mif-mədəniyyət” paradiqması;

---

²⁷Xavəri, S. Repressiya illərində Azərbaycan folklorşünaslığı funksional struktur sistemi kontekstində // “Repressiya və folklor” mövzusunda elmi konfransın materialları, – Bakı: – 18 dekabr. – 2017. – s. 142-150; Xavəri, S. Folklorun funksional strukturu Azərbaycan nəzəri folklorşünaslığının inkişafı kontekstində / S.Xavəri // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – 2017. №4 (104), – s. 355-359.

10. Folklorda “mif-epos” paradigması;
11. Riyazi mifologiya paradigması;
12. “Folklor – xalq yaradıcılığı” paradigması.

Hazırda Azərbaycan folklorşünaslığında folklorun nəzəri-metodoloji aspektdən araşdırılması, xüsusən ingilisdilli elmi ədəbiyyatlarda əksini tapan, uzun illər Azərbaycan folklorşünaslığı üçün qapalı qalmış ideyaların elmi fikir dövrüyyəsinə daxil edilməsi istiqamətində yeni bir elmi təmayül müşahidə olunmaqdadır.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.²⁸

Dissertasiyanın **“Azərbaycan folkloru funksional struktur sistem kimi: akkultural-tipoloji kontekst”** adlanan dördüncü fəslində Azərbaycan milli mədəniyyəti kulturoloji sistem kimi götürülür, Azərbaycan mədəni məkanında akkulturasıya və folklorun etno-integrativ funksionallığı öyrənilir və folklor milli tarixin bifurkativ (taleyüklü) akkultural situasiyaları kontekstində təhlil olunur.

Dördüncü fəslin **“Azərbaycan milli mədəniyyəti kulturoloji sistem kimi”** adlanan birinci paraqrafında göstərilir ki, milli mədəniyyət etnik özünüifadə və özünüdərk aktı olaraq etnik-milli tərəqqinin intibah məqamlarında daha çox qabarıq. Bu mənada son illərdə həm elmi, həm də kütləvi səviyyələrdə kulturoloji araşdırmalara meylin güclənməsi, milli mədəniyyətimizin kulturoloji meyar və prinsiplər əsasında idrakına edilən cəhdlər, xüsusən milli mədəniyyətimizin müasir planetar mədəniyyət sistemi kontekstində dəyərləndirilməsi hər şeydən əvvəl, müstəqil ölkəmizin sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi inkişafının nəticəsi kimi dəyərləndirilməlidir.

Azərbaycanın mənsub olduğu mədəniyyət elə bir tarixi təkamül dinamikası keçirmişdir ki, o, universal xarakterə malikdir. Müxtəlif mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkanda yerləşən Azərbaycanın mədəniyyət sistemində ümumbəşəri ilə milli kulturoloji kontekstdə vahid bir təmin komponenti kimi çıxış edə bilir. Ötən əsrin 40-50-ci illərində ideoloji siyasət milli düşüncə sistemini dağıtmağa, qismən

---

²⁸ Xavəri, S. Milli folklorşünaslıqda mətn strukturunun funksional modelləşdirmə təcrübəsi / S.Xavəri // – Bakı Qızlar Universiteti: “Elmi əsərlər” jur., – 2018. №2, – s. 18-22.

də olsa, nail olmuşdu. Məhz bu dövrlərdə milli düşüncəni ifadə etməli olan mədəniyyət sahələrində millilikdən imtina mənasında kosmopolitizm, universalizm son dərəcə absurd bir şəkil almışdı. 60-90-cı illərdə isə Azərbaycan milli düşüncə sisteminin yenidən rekonstruksiya olunması və onun mədəniyyətin özünüifadəsində fəal iştirakı görünür.

Müstəqil milli dövlət ideyası, hakim ideologiyaya qarşı etiraz da həmin illərdə folklor təfəkkürünün iştirakı ilə yaranır. Milli düşüncə sisteminin genetik əsasına dayanan folklor düşüncəsi 90-cı illərə doğru tədricən müstəqillik arzularını formalaşdırır.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan xalqının dövlət ideologiyasının əsasında yenə də milli düşüncə dayanmaqda və inkişaf etməkdədir. Müstəqillik dövründə dövlətin ideoloji əsaslarının milli əsaslarla təmin olunmasında, qloballaşma şəraitində milli-mənəvi “mən”in qorunmasında folklor öz rolunu daha mütəşəkkil oynamaqdadır.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.²⁹

Dördüncü fəslin “**Azərbaycan mədəni məkanında akkulturasıya və folklorun etnointegrativ funksionallığı**” adlanan ikinci paraqrafında göstərilir ki, mürəkkəb bir təşəkkül və təkamül yolu keçmiş Azərbaycan milli mədəniyyəti tarixi inkişaf prosesi ərzində, xüsusən XIX-XX əsrlərdə müxtəlif mədəni sistemlərlə qarşılıqlı əlaqədə olmuşdur.

Müasir kulturologiyada yad mədəniyyətlə fasiləsiz kontakt nəticəsində onun mənimsənilməsi prosesi **akkulturasıya** termini ilə işarələnir.

Akkulturasıya prosesində qarşılıqlı münasibətdə olan mədəniyyətlərin statusları haqqında müxtəlif yanaşmalar vardır³⁰. Bu proses

---

²⁹Haveri, S. Sosyo-kültürel Yaklaşım Kontekstinde Folklorun İşlevleri // Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi, – 2019. C.11. № 42, – İlbahar, – s. 374-380; Khaveri, S. The View in the Context of the National System of Culture to the Problem of Folklore and Statehood // Proceedings of the Second International Scientific Conference / Education and Science in a Changing World: Problems and Prospects for Development. – Dnipro: – March 27-28, – 2020, – Part II, – pp. 279-284.

³⁰Dəmirbəyli, T. Akkulturasıya / T.Dəmirbəyli. – Bakı: N-Printstudio, – 2013. – s.30.

əksər hallarda təsir edən hakim donor mədəniyyətlə təsirə məruz qalan resipiyent mədəniyyət arasında baş verir və baş verdiyi andan resipiyent mədəniyyəti fundamental dilemma qarşısında qoyur:

1. Öz mədəni identikliyi qoruyub saxlamaq;
2. Yad mədəniyyəti qəbul etmək.

Bu dilemmanın mümkün həlli kombinasiyaları birinin seçilməsi zəruri olan dörd strategiya meydana çıxarır:

- Assimilyasiya – mədəni identikliyin tam itirilməsi və yeni mədəni identikliyin qazanılması;
- Separasiya – mədəni identikliyin tam qorunması və yad mədəniyyəti tamamilə inkar;
- Marginalizasiya – ənənəvi mədəni identikliyin itirilməsi və yeni mədəni identikliyin qəbul edilməməsi;
- İnteqrasiya – ənənəvi mədəni identikliyin qorunması şərtilə yeni mədəniyyətlə zənginləşmə.

Akkulturasiya prosesi ilə bağlı “dördqatlı model” kulturologiyada o qədər geniş işlənmə arealına malikdir ki, onun ilk dəfə kim tərəfindən formullaşdırıldığını müəyyənləşdirmək çətinidir. Tədqiqatçılar arasında bu modelin müəllifi kimi Erik Kramerə daha çox üstünlük verilir³¹. Biz isə artıq normativləşmiş və kütləviləşmiş bu bölgünü Anastasiya Drobnoxodun “Mədəniyyətlərarası kommunikasiyada akkulturasiya” etnopsixoloji antropologiya üzrə tədqiqatından götürmüşük³².

XX əsrin ikinci yarısından sonra Azərbaycanda Qərb mədəniyyətinə münasibətdə akkulturasiya prosesi eynizamanlılıq intervalında baş vermirdi. Azərbaycan mədəniyyəti Qərb mədəniyyətini müəyyən zaman geriliyi ilə təqib edirdi. Məsələn, ekzistensial insan tənhalığının Azərbaycan mədəniyyətində, ədəbiyyatında, musiqisində, rəsamlığında öz inkişafının apogeyinə qalxdığı ötən əsrin 60-70-ci illə-

---

³¹Kramer, E.M. Consciousness and culture // In E.M.Kramer (Ed.) Consciousness and Culture: An Introduction to the Thought of Jean Gebser – Westport. CT: Greenwood, – 1992. – p 3.

³²Дробноход, А. «Акультурация в межкультурной коммуникации» Рефераты – Психологическая антропология. Этнопсихология. [Электронный ресурс] / URL: <https://works.doklad.ru/view/bAjTv1Mb8oM.html>

rində artıq Qərbi Avropada və Amerikada pop-art (kütləvi mədəniyyət) özünün bütün bayağılığı və kütləvililiyi ilə ciddi mədəniyyətə meydan oxumaqda, ciddi mədəniyyətin, xüsusən abstrakt ekspressionizmin inkarı reaksiyası olaraq özünü bütün dünya miqyasında kütləviləşdirməkdə idi. Elə pop-artın belə kütləvililiyinin nəticəsi idi ki, amerikalı sosioloq Zbiqnev Bjezinski onu aşağıdakı kimi şərh etmişdir: “*Əgər Roma dünyaya qanun, İngiltərə parlament, Fransa milli respublika bəxş edibsə, müasir Amerika Birləşmiş Ştatları dünyaya kütləvi mədəniyyət gətirmişdi*”³³.

Ötən əsrin 60-80-ci illərində müşahidə olunan yüksək inkişaf meyilləri ona şahidlik edir ki, Qərb mədəniyyətinə münasibətdə özünü göstərən yeni akkultural situasiyada Azərbaycan mədəniyyəti yuxarıda qeyd etdiyimiz dörd strateji istiqamətdən ən optimalı olan inteqrasiyanı seçmişdir.

Həmin tarixi mərhələdə Azərbaycan mədəniyyətinin yeni akkultural situasiyada inteqrasiya strategiyasını seçməsinə təmin edən başlıca amil ənənəvi mədəniyyətin, folklor təfəkkürünün bu proseslərdə əsas tənzimləyici parametrlər kimi iştirakı idi. Milli mədəniyyətdə folklor yaddaşına əsaslanan yaradıcılıq istiqamətləri bu illərdə mədəni hərəkət səviyyəsinə qalxır. Beləliklə, həmin mərhələdə mədəniyyətin bütün sahələrində müşahidə olunan yeni keyfiyyət dəyişikliyi-nin əsasında ənənəvi mədəniyyətlə Avropa mədəniyyətinin sintezi dayanırdı.

Mədəni səviyyədə baş verən bu dəyişiklikləri şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də həmin illərdə Azərbaycanda dövlət səviyyəsində həyata keçirilən milli siyasət idi. Xüsusən 70-80-ci illərdə Azərbaycan milli varlığının, milli mədəniyyətimizin, mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizin qorunub saxlanması, bütövlükdə isə milli ideologiyanın formalaşdırılması istiqamətində dövlət səviyyəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan dilinin, tarixinin, folklorunun, ümumən mədəniyyətinin tədqiqi istiqamətində araşdırmaların genişləndirilməsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

---

³³Кожин, В.В. Россия как уникальная цивилизация и культура. [Электронный ресурс] / – 8 Января, 2018. URL: <https://history.wikireading.ru/267517>

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.³⁴

Dördüncü fəslin **“Milli tarixin taleyüklü akkultural situasiyaları və folklor”** adlanan üçüncü paraqrafında obrazlı şəkildə belə bir fikir ifadə edilir ki, XX əsr, Şimali Azərbaycan üçün mədəni orientirlərin, ideya-estetik prioritetlərin fundamental olaraq yenidən müəyyənləşdirilməsi baxımından XIX əsrin ortalarından başlayır. Yarlanmış yeni tarixi şəraitin sosial-mədəni müstəvidə gerçəkləşdirdiyi əsas reallıq ümumşərq və ümummüsəlman əsaslı Azərbaycan mədəniyyətinin yeni akkultural situasiyaya düşməsi idi. Azərbaycan mədəniyyətinin bu dövrünü araşdıran əksər tədqiqatçıların əsərlərində “Şərq-Qərb” sintezindən söhbət gedir. Əslində isə bu mərhələdə Azərbaycanın timsalındakı Şərq mədəniyyəti ilə Rusiyanın timsalındakı Qərb mədəniyyətinin bir-birinə münasibəti bərabərhüquqlu münasibətlər deyildir. Bu, donor və resipiyyət mədəniyyət münasibətləri səviyyəsində idi və mövcud prinsiplərə uyğun olaraq yeni akkultural situasiya ümumşərq əsaslı Azərbaycan mədəniyyətini strateji seçim qarşısında qoymuşdur. Azərbaycan mədəniyyəti belə bir mərhələdə ya mədəni identikliyi tam itirilməsi və yeni mədəni identikliyin qazanılması ilə xarakterizə olunan assimiliyasiya yolunu seçməli, ya bütövlükdə yeni mədəniyyəti küll halında qəbul edərək marginalizasiya prosesinə daxil olmalı, ya da ən optimal və arzuolunan yol olaraq ənənəvi mədəni identikliyin qorunması şərtilə yeni mədəniyyətlə zənginləşərək inteqrasiya yolunu tutmalı idi. Bu mərhələ üçün akkultural situasiyanın dördüncü strateji seçimi olan separasiyadan söhbət belə gedə bilməzdi.

XIX əsrin ortalarında Azərbaycan mədəniyyəti ümummüsəlman sivilizasiyasının tərkib hissəsi olmaq statusundan yeni ayrıldığından, bunun da nəticəsində folklor mədəniyyəti əsasında mədəni təmərküzləşmə sistemli proses kimi gerçəkləşmədiyindən Azərbay-

---

³⁴ Xavəri, S. Müasir Qərb mədəniyyətində pop-art və onun “folklorlaşması” problemi // “Ədəbiyyat qəzeti”. – 2017, 13 may; Xavəri, S. XX əsr Azərbaycan mədəniyyətində akkulturasıya və folklorun etnointeqrativ funksionallığı / S.Xavəri // – Bakı: “Arxetip” jur., – 2017. №1, – s. 115-127; Xavəri, S. Mədəniyyətdə pop-art və onun folklorlaşması problemi // Uluslararası Nevrüz Kültür və Medeniyet Kongresinin tam metn kitabı, – Bakı: – 2020. – s. 132-140.

can mədəniyyətinin etnodiferensial funksionallığı, necə deyərlər, milli müqavimət gücü zəif idi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, həmin mərhələdə yeni-yeni formalaşmaqda olan milli ziyalı elitasının hesabına Azərbaycan ən optimal variant olan integrasiya yolunun seçilməsinə nail ola bildi. Beləliklə, Azərbaycan mədəniyyətində XIX əsrin ortalarından XX əsrin əvvəllərinə qədərki mərhələdə baş verən mürəkkəb etnokulturoloji prosesləri məhz yeni akkultural situasiyada integrasiya strategiyasının seçimi, təşəkkülü və təkamülü mərhələsi hesab etmək olar.

Mirzə Fətəli Axundzadənin müəyyənləşdirdiyi dəqiq mədəni oriyentirlər nəticəsində Azərbaycan milli mədəniyyəti öz müəyyənlik keyfiyyətini qoruyub saxlamaq şərtilə orta əsrlərdən ayrılıb yeni dövrə daxil ola bildi. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyətinin içində olduğu akkultural situasiya əslində XIX əsrin ortalarından başlayan, əsasında Şimali Azərbaycanın Çar Rusiyasının tərkibinə daxil olması dayanan prosesin nəticəsi idi.

Akkultural situasiyalar baxımından XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan üçün həm son dərəcə həlledici, həm də mürəkkəb dövrdür. Bu dövrdə burjua münasibətlərinin formalaşması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan tədricən yeni iqtisadi-təsərrüfat sistemi şəbəkəsinə daxil olur. Bu yeni iqtisadi-təsərrüfat münasibətləri, neft sənayesinin inkişafı Azərbaycan xalqını tədricən millət kimi formalaşdırmağa başlayır. Milli burjua milli ziyalı elitasını yetişdirir. Abbasqulu ağa Bakıxanovdan, Mirzə Fətəli Axundovdan başlayıb Əli bəy Hüseynzadə, Cəlil Məmmədquluzadəyə qədər inkişaf edən milli elita bu və ya digər aspektdən, istər ictimai-ədəbi, istər ədəbi-satirik, istər siyasi-ideoloji, istər fəlsəfi-ideoloji aspektlər üzərindən, yalnız və yalnız milli problemlər üzərində düşünür və əksərən bir-birinə zidd olan bu mülahizələr son nəticədə Azərbaycan milli düşüncə sisteminin formalaşmasına gətirib çıxarır. Qeyd etdiyimiz kimi, XVII-XVIII əsrlərdə folklorun fəal müdaxiləsi ilə milli genetik təfəkkürə dayanan milli düşüncə sistemi formalaşır, təfəkkürdə, düşüncə sistemində klassik standartlar sıxışdırılaraq arxa plana keçirilir. Bəs XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində folklor və klassik təfəkkür münasibətlərində nə kimi dəyişiklik yaranır və bu milli düşüncə sistemine necə

təsir göstərir? XIX əsrdən neft bumu ilə əlaqədar olaraq Bakının (Şirvan mədəniyyətinin) Azərbaycanın ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında artan rolu klassik Şərq mədəniyyəti standartlarının yenidən qabarmasına, folklor təfəkkürünə əsaslanan mədəniyyətin sıxışdırılmasına gətirib çıxarır. Klassik Şərq təfəkkürü öz hakim mövqeyini bərpa etməyə çalışır. Məhz Şərq-islam ideya-estetik bazasına əsaslanan füyuzat ədəbi məktəbi bunun nəticəsi idi. Nəzərə alsaq ki, məhz belə bir dövrdə Avropa mədəniyyəti də Rusiya vasitəsilə Azərbaycana gəlir, onda bu dövrdə milli düşüncə sisteminin etnik spesifikadan məhrum olmaqla təhlükəsi aydın görünər.

Avropa mədəniyyəti ilə təmasın getdikcə intensivləşdiyi həmin dövrdə Azərbaycan ziyalıları, xüsusən də Əli bəy Hüseynzadə ixtisaslı bir kulturoloq kimi çıxış edir. Milli mədəniyyət Avropa mədəniyyətində hansı strateji mövqeyi seçməlidir ki, bu mədəniyyətlərarası təmas sonda assimilyasiya ilə nəticələnməsin.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.³⁵

Dissertasiyanın **“Folklorun müxtəlif mətn tiplərinin funksional struktur kodları”** adlanan beşinci fəslində epik mətn kodunun funksional struktur semantikasi miflər, əfsanələr, dastanlar, Molla Nəsrəddin lətifələri əsasında, lirik mətn kodunun funksional struktur semantikasi bayatılar, aşığı şeiri əsasında, “dram/ritual” kodunun funksional struktur semantikasi oyunlar əsasında tədqiq olunmuşdur.

Beşinci fəslin **“Epik mətn kodunun funksional struktur semantikasi”** adlanan birinci paraqrafında mifərin dünyanı yaratma və nizamlama funksiyası haqqında danışırlarkən göstərilir ki, mifin funksional mahiyyətində yaradılış konsepti durur.

Burada yaradılış konseptinin iki aspektini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır:

Birincisi, mifin mətninin məzmununda yaşayan yaradılış funksiyası;

---

³⁵Xavəri, S. XX əsrin 60-80-ci illərində Azərbaycan mədəniyyətində yeni akkultural situasiya və folklor (1-ci məqalə) // “Ədəbiyyat qəzeti”. – 2016, 17 dekabr; Xavəri, S. XX əsrin 60-80-ci illərində Azərbaycan mədəniyyətində yeni akkultural situasiya və folklor (2-ci məqalə) // “Ədəbiyyat qəzeti”. – 2017, 8 aprel.

İkincisi, mifin bir mətn kimi yerinə yetirdiyi yaradılış funksiyası.

Əfsanələrin funksional strukturu da birmənalı şəkildə yaradılış konsepti ilə bağlıdır. Bu funksiya mifdən gəlməklə əfsanələrdə daha “çılpaq” formada təzahür edilir. Onu da qeyd edək ki, mifik yaradılış ideyası əslində folklorun bütün janrlarında bu və ya digər şəkildə var. Lakin əfsanələrdə onların əsas funksiyasını təşkil edən yaradılış ideyası digər janrlarda arxa planda ola bilər.

Dastanlar, bildiyimiz kimi, epik folklorun həm həcm, həm də poetik struktur etibarilə ən nəhəng (tutumlu) janrıdır. Dastan mətni folklorun digər janrlarının struktur əlamətlərinin daşıyıcısı kimi də çıxış edir. Bu cəhətdən dastanın poetik strukturu, eləcə də funksional strukturu mürəkkəb hadisədir. Özü də bu, tarixən və mətndən mətnə dəyişən məsələdir.

Dastanın etnososial harmoniya vasitəsi olması əslində onun bütün zamanlar üçün aktual funksiyasıdır. Bunu Azərbaycan dastançılıq ənənəsinin bütün tarixi boyunca müşahidə etmək olur.

Dastanların funksional strukturu ilə bağlı aşağıdakıları demək olar:

1. Dastanların funksional strukturu zamanla dəyişən hadisədir. Hazırda bədii-estetik funksiya yerinə yetirən dastanlar öz canlı ifa mühitlərində fərqli funksiyaların daşıyıcısı olmuşlar.

2. Qəhrəmanlıq dastanları, ilk növbədə, xalqın qəhəmanlıq ruhunun ifadəsi olmaqla etnosun özünü təşkil modeli rolunu oynamışdır. “Oğuznamə” etnik yaddaş kimi oğuz xalqının minillər boyunca vahid etnik, siyasi, sosial sistem kimi təşkil olunmasını təmin etmişdir. Oğuzlar “Oğuznamə”də yaşayan sakral informasiya əsasında böyük dövlətlər qurmuş, onları idarə etmiş, eləcə də özləri bu informasiya əsasında sosial sistem kimi təşkil olunmuşlar.

3. Məhəbbət dastanları etnosun emosiyasının ifadəsi kimi cəmiyyətdaxili mənəvi münasibətlərdə harmoniya yaratmışdır.

Lətifələrin funksional strukturunun təhlili, onların kommunikativ aspektdən funksionallığının izahı, ilk növbədə, xalq gülüşünün tioloji müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Gülüş müəyyən bir həyat situasiyası və həyat təzahürünə qarşı emosional reaksiyadır. Və bu gü-

lüş xalq mədəniyyətinə aid olub olmamasından asılı olmayaraq özü kollektiv mahiyyətlidir.

Sosial-antropoloji baxımdan xalq gülüş mədəniyyəti, o cümlədən Molla Nəsrəddin lətifələri ilə bağlı iki səviyyənin fərqləndirilməsi zəruridir:

1. Zahirî etnik-mədəni səviyyə;
2. Daxili universal antropoloji səviyyə.

Yuxarıda qeyd olunanlara müvafiq olaraq Molla Nəsrəddin obrazının universal antropoloji mahiyyətini müşahidə etmək mümkündür. Bu lətifələrdə istər zamanla, istər məkanla, istərsə də zaman və məkan daxilində müxtəlif anlayışlarla bağlı kanonlar və standartlar daim dağıdılmağa çalışılır.

Gülüş bütün hallarda mövcud standartların dağıdılmasına və yenilərinin qurulmasına əsaslanır.

Paraqrafta əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.³⁶

Qeyd olunan nəzəri postulatlar dissertasiyada konkret mətn nümunələrinin təhlilləri əsasında verilmişdir.

Beşinci fəslin “**Lirik mətn kodunun funksional struktur semantikasi**” adlanan ikinci paraqrafında göstərilir ki, Azərbaycan folkloru lirik nümunələrlə zəngindir. Bu janrlar bütün məzmun və forma xüsusiyyətləri ilə gözəlliyə xidmət edir. Yəni dünyaya gözəllik

---

³⁶Xavəri, S. Molla Nəsrəddin lətifələri xalq gülüş mədəniyyətinin funksional strukturu kontekstində / S.Xavəri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2018. №7, – s. 214-227; Xavəri, S. Miflərdə dünyanı yaratma və nizamlama funksiyası / S.Xavəri // – Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. – 2018. K.1(52), – s. 60-66; Xavəri, S. Əfsanələrin funksional semantikasında yaradılış arxetipi / S.Xavəri // – Bakı: “Dil və Ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2018. №2(106), – s. 186-189; Xavəri, S. Dastanlarda sosial harmoniya funksiyası / S.Xavəri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2018. №9, – s. 178-185; Khaveri, S. The Universal Anthropological Structure of the Popular Culture of Laughter (Based on the Jokes of Molla Nasraddin) // Journal of Critical Reviews, – 2020. Vol 7. Issue 7, – pp. 739-743; Haveri, S. Milli Devletçilik İdeolojisinin Hazırlanmasında “Koroğlu” Eposunun Kahramanlık Motiflerinin Fonksiyonel Olanakları // VI Uluslararası Koroğlu Sempozyumu. “Koroğlu ve Türk Dünyası Destan Kahramanları”, Bildiri Özetleri Kitabı, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, – Bolu: – 10-12 Ekim, – 2016, – s. 92-93; Haveri, S. Efsanelerin Fonksiyonel Semantisinde Yaratılış Arxetipi // BENGİ, Dünya Yörük Türkmen Araştırmaları Dergisi, – 2020. №1, – s. 63-73.

gətirmək, sosial münasibətləri bədii-estetik qəliblərlə dünyanın ilahistixial harmoniyasına kökləmək Azərbaycan lirik düşüncə kodunun funksional mahiyyətinin əsasında durur. Təbii ki, bu gözəlliyin yaranmasında lirik növün hər bir janrının öz funksiyası var.

Bayatılar poetik fəlsəfəsi və sirri öyrənildikcə tükənməyən janrdır. Prof. A.Hacılı özünün “Bayatı poetikası” adlı əsərində janrın struktur dərinliklərinə baş vurmuş, onu “struktur”, “semantika” və “praqmatika” kontekstlərində təhlil etmiş, bu “funksional möcüzə”nin sirlərini aşkarlamağa çalışmışdır. O yazır: *“Azərbaycan folklorunun ən qədim janrlarından olan bayatılar sadəlik və mürəkkəbliyin, aşkar və gizlinin, ilkinlik və çağdaşlığın qəribə vəhdətiylə müasir oxucunu heyratə salır. Ancaq bu heyrətdən və bayatı müdriqliyinin ani dərkindən doğan hisslər ən munis duyğulardır. Bayatı təfsiri əslində mədəniyyət və dilimizin, özliyümüzün dərk deməkdir”*³⁷.

Buradan aydın olur ki, bayatı funksional semantikasına görə:

- Sadə forma ilə mürəkkəb gerçəkliklərin vəhdətini təşkil edir;
- Bu janrda gerçəkliyin mahiyyəti ilə forması sinxron baxımdan vəhdətdə olduğu kimi, bayatı tarixlə bu günü də vahid diaxron modeldə birləşdirə bilir.

A.Hacılı məhz buna əsaslanıb bayatını funksional baxımdan milli-mədəni kimlik modeli olaraq səciyyələndirir.

Qeyd edək ki, bayatı sosial-kommunikativ model kimi əski arxetiplərlə təsdiq olunur. Kosmoloji çağda bayatı İnsanla onun Tanrısı arasında kommunikasiya modeli rolunu oynamışdır.

Azərbaycan lirik folklor nümunələrinə ümumi şəkildə nəzər saldıqda görürük ki, onları birləşdirən əsas bədii-estetik kateqoriya gözəllikdir. Gözəlliyin tərənnümü, insanları dünyanı gözəlləşdirməyə çağırış bu nümunələrin əsas funksional semantikasını təşkil edir. Heç təsadüfi deyildir ki, folklorda “gözəllmə” adlı estetik kateqoriya da vardır. El-aşıq poeziyasında gözəllik kateqoriyasının özünün bütün poetik cazibədarlığı ilə təcəssümünü tapdığı janrlardan biri qoşmalardır. Bu, qoşmanın funksional-poetik təbiətindən irəli gəlir. Qoşma:

- Lirik özünüifadə kodunun funksional tezliyə malik janrlarından;

---

³⁷ Hacılı, A. Bayatı poetikası / A.Hacılı, – Bakı: Elm, – 2000. – s. 3.

- Poetik funksionallıq etibarilə Azərbaycan bədii düşüncəsinin həm yazılı, həm də şifahi kodlarını bütövlükdə əhatə edir;
- Heca vəzninin ən mütəhərrik, çevik ifadə formalarından biridir;
- Ana dilimizin fonomelodik strukturunun bütün əlvanlığını özündə inikas edir;
- Zəngin formal struktura malikdir.

Zəngin nümunələrlə təmsil olunan aşığı yaradıcılığına nəzər saldığımızda belə bir qənaətə gəlirik ki, qoşma sosial-kommunikativ ünsiyyətin ən funksional formalarından biridir.

Aşığı şeirinin hər bir janrı fərdi funksional xüsusiyyətlərə malikdir. Bu cəhətdən gəraylı janrı diqqəti cəlb edir. Gəraylı da qoşma kimi funksional tezliyi yüksək olan janrdır və poetik strukturu etbarilə dinamik, hərəkətli, oynaq şeyirdir.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.³⁸

Beşinci fəslin **“Folklorda “dram/ritual” kodunun funksional struktur semantikasi”** adlanan üçüncü paraqrafında göstərilir ki, hər bir milli mədəniyyətin öyrənilməsində ritualın müstəsna yeri vardır. Ritual/mərasim, əslində cəmiyyətin strukturunu özündə əks etdirən modeldir. Onu öyrənməklə cəmiyyətin strukturunu, mədəniyyətin mənalı işarələri və onlar arasındakı kombinasiyaları öyrənmək mümkündür. Folkorda ritual/mərasim sosial funksiya daşıyır. Mərasimlərin tipindən, növündən, janrından asılı olmayaraq, onlar hərdən struktur pozulmaları (sosial konfliktlər, xəstəliklər, fərdi-psixi pozulmalar, toy, yas və s. ehtiyaclar) varsa, onu aradan qaldıraraq cəmiyyətdaxili harmoniyanı bərpa edir.

Xalq oyunlarının funksional strukturuna nəzər saldıqda çox maraqlı mənzərə meydana çıxır. Belə ki, xalq oyunlarının strukturu-

---

³⁸ Xavəri, S. Bayatılarda dünya modeli // “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” II Uluslararası Folklor Konfransının materialları, – Bakı: – 17-21 mart, – 2004, – s. 346-348; Xavəri, S. Aşığı şeirinin funksional xüsusiyyətləri / S.Xavəri // – AMEA Naxçıvan Bölməsi, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu: “Axtarışlar” jurn., – 2018. №2(28), – s. 9-17; Хавери, С. Функциональный анализ жанра баяты // Киевский Национальный Университет имени Тараса Шевченко, – Киев, Научное издание «Язык и культура», – 2018. Вып. 21, – Т.1. (190), – с.196-206.

nun sükunət modeli onu bir cür səciyyələndirməyə imkan verirsə, oyunların hərəkət modeli qarşımızda tamamilə başqa mənzərə açır. Məlum olur ki, oyunların məhz funksional struktur aspektində öyrənilməsi onun poetikasının çox dərin qatlarını üzə çıxarmağa və oyunların nümunəsində folklorun milli düşüncənin energetik sistemlərindən biri kimi aktivləşdirməyə imkan verir.

Apardığımız tədqiqat bizə xalq oyunlarının funksional strukturu ilə bağlı aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verdi:

Xalq oyunları kontekstual olaraq iki aspekti əhatə edir:

1. Təbii kontekst;
2. Mədəni kontekst.

Xalq oyunları ilə bağlı belə bir ümumi qənaətə gəlinmişdir ki, bu janrın semantik nüvəsində dayanan “mifik davranış modeli” bir çox hallarda onun funksional semantikasını şərtləndirən əsas amil kimi çıxış edir.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax: ³⁹

Beşinci fəslin **“Folklorda etnik-siyasi özünü təşkil kodunun funksional struktur semantikasi”** adlanan dördüncü paraqrafında göstərilir ki, folklorda etnik-siyasi özünü təşkil kodunun funksional struktur semantikasi birbaşa “folklor və dövlətçilik” problemi ilə bağlıdır. Azərbaycan milli mədəniyyəti kontekstində folklor və dövlətçilik münasibətlərinin elmi təhlilin predmetinə çevrilməsi iki aspektdən xüsusi əhəmiyyət daşıyır:

Birinci aspekt Azərbaycanın toplum olaraq müasir mürəkkəb sosial-mədəni, siyasi və geosiyasi şərtlər daxilində optimal və perspektivli ideoloji sistem yaratmaq zərurəti ilə əlaqəlidir.

İkinci aspekt Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsinin qloballaşma prosesinin sürətlənməsi dövrünə təsadüf etməsi ilə

---

³⁹ Xavəri, S. Xalq oyunlarının funksional strukturu // “İslam coğrafiyasında və Azərbaycanda xalq oyunları və meydan tamaşaları” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 15 iyul, – 2016, – s. 258-266; Xavəri, S. Kontekst və tekst müstəvisində oyunlar / S.Xavəri // – Naxçıvan Universiteti, Elmi əsərlər, – 2018. №2(9), – s. 117-125; Xavəri, S. Mədəniyyətdə ritualın funksional semantikasi // OECD Studes Conference On Culture & Humanities. Turkey, Full Text Book, İksad Publications, – Ankara: – 19-21 march, – 2020, – s. 98-103.

bağlıdır. Hazırda hər bir xalqın öz milli identikliyinə qoruması, kənar dəyərlərin milli-mənəvi dəyərləri sıxışdırmasına yol verilməməsi əsas vəzifələrdən biri kimi qəbul edilir. Folklor bu prosesdə heç bir digər təsisatla müqayisə olunmayacaq dərəcədə mühüm rola malikdir. Dissertasiyada folklorun sosial funksionallığı konkret mətn tiplərinin təhlili əsasında aparılmışdır.

Paraqrafda əldə olunmuş nəticələr haqqında bax.⁴⁰

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində aparılmış tədqiqat ümumiləşdirilir və əldə olunmuş nəticələr nəzəri tezislər şəklində təqdim olunur:

1. Folklor fenomeninin birinci tərəfini təşkil edən “folk” insanın təbiətdən cəmiyyətə keçidi anından bu günə qədərki ən müxtəlif kəmiyyət və keyfiyyət kombinasiyalarında təzahür edən sosiallaşma modelləridir. Folklor fenomeninin ikinci tərəfini təşkil edən “lore” insan fəaliyyəti nəticəsində yaranan ümumbəşəri mədəni metasistemin diaxron və sinxron olaraq bütün artefaktlar sistemidir. “Folk” “lore”nin sosial subyekt, “lore” “folk”un yaratdığı maddi və mənəvi olan hər şeydir. “Folk” sabit sosial struktura malikdir, eyni zamanda bu struktur funksionaldır, “lore” isə sabit kultural struktura malikdir və onun da strukturu funksionaldır. Hər iki sistemdə sabitlik və funksionallıq arasında əksliklərin vəhdəti sistemin əsas mövcudluq şərtidir. Funksionallıq bu iki fərqli sistemdən vahid metasistem yaradır. Hər iki sistemdə funksionallığın generatoru kommunikasiyadır;

2. Folklor keçmiş nəsillərə məxsus mədəni irs olaraq deyil, canlı kommunikativ proses olaraq araşdırılmalıdır;

3. Kommunikativ olaraq götürülən folklor sinxron olaraq daxil olduğu mədəniyyət sistemi kontekstində tədqiqə cəlb edilməlidir;

---

⁴⁰ Xavəri, S. Milli mədəniyyət kontekstində folklor və dövlətçilik / S.Xavəri // Folklor və dövlətçilik düşüncəsi. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. K.1, – s. 123-151; Xavəri, S. Milli və etnik mədəniyyət münasibətləri müstəvisində folklor və siyasi idarəçilik / S.Xavəri // – Bakı: “Filologiya məsələləri” jur., – 2018. №8, – s. 215-225; Xavəri, S. Milli kimliyin formalaşmasında folklor resurslarının funksional semantikasi // AMEA Folklor İnstitutu “Folklor milli kimlik kontekstində” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 30 iyun, – 2018, – s. 212-217.

4. Kommunikativ olaraq götürülən folklor diaxron olaraq daxil olduğu mədəniyyət sisteminin tarixi inkişaf prosesində tədqiqə cəlb edilməlidir;

5. Mədəni sistemdəki funksionallığın əsas generatoru sosial dinamikaadır;

6. Şifahi təcrübənin ötürülməsi kommunikasiyaya əsaslanan ənənə vasitəsilə həyata keçirilir. Bunun da başlıca səbəbi, yazılı və elektron kommunikasiyadan fərqli olaraq verbal kommunikasiya mərhələsində informasiyanın alternativsiz saxlancısı, daşıyıcısı və ötürücüsü funksiyasında kollektiv yaddaşın olmasıdır.

7. Öz strukturunun funksionallığını bütövlükdə sosial kommunikasiyadan alan, kollektiv antropoloji-emosional maraqların ifadəsi kimi reallaşan xalq mədəniyyətində istər semantik, istərsə də formal səviyyələr struktur baxımından, əsasən, funksionallıqla şərtlənir.

8. Bir mədəni sistem olaraq folklor müxtəlif funksiyalara (qoruyuculuq, koqnitiv (kreativ), kommunikativ, siqnikativ, normativlik, relaksasion; informativ, estetik və s.) malikdir.

9. Folklor bir mədəni sistem olaraq ümumən mədəniyyət üçün universal hesab edilən əksər funksiyaları özündə əks etdirir.

10. Folklorun sosial-mədəni mühitdə yerinə yetirdiyi funksiyalar müxtəlif olsa da, onlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir və kompleks xarakterə malikdir.

11. Folklorun funksiyaları onun funksional strukturu ilə bilavasitə şərtlənir.

12. Folklorun funksiyalarının özünəməxsusluğunu şərtləndirən funksional strukturun əsasında kommunikasiya və canlı prosesuallıq dayanır.

13. Folklorun çoxparametrlili funksiyaları onun yalnız filoloji deyil, sosioloji, kulturoloji, psixoloji, antropoloji və s. istiqamətləri özündə əks etdirən multidissiplinar araşdırılmasını zəruri edir.

14. Əsasında folklor dayanan Azərbaycan milli mədəniyyəti bütöv xarakterli sosial sistemdir.

15. Tarixin müxtəlif mərhələlərində, xüsusən akkultural situasiya yarandığı hallarda folklor Azərbaycan milli mədəniyyət sisteminə etnointegrativ funksionallıq missiyasını həyata keçirmişdir.

Dissertasiyanın əsas nəticə və yenilikləri müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Xalq oyunlarının funksional strukturu // “İslam coğrafiyasında və Azərbaycanda xalq oyunları və meydan tamaşaları” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 15 iyul, – 2016, – s. 258-266.

2. Milli mədəniyyət kontekstində folklor və dövlətçilik / S.Xavəri // Folklor və dövlətçilik düşüncəsi. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. K.1, – s. 123-151.

3. XX əsrin 60-80-ci illərində Azərbaycan mədəniyyətində yeni akkultural situasiya və folklor (1-ci məqalə) // “Ədəbiyyat qəzeti”. – 2016, 17 dekabr.

4. XX əsrin 60-80-ci illərində Azərbaycan mədəniyyətində yeni akkultural situasiya və folklor (2-ci məqalə) // “Ədəbiyyat qəzeti”. – 2017, 8 aprel.

5. Müasir Qərb mədəniyyətində pop-art və onun “folklorlaşması” problemi // “Ədəbiyyat qəzeti”. – 2017, 13 may.

6. Folklorun funksional strukturu: problemin nəzəri-metodoloji konteksti / S.Xavəri // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2017. №3, – s. 115-119.

7. İctimai-humanitar elmlərin folklorşünaslıq paradigması (“folk” və “lore” anlayışları arasında funksional münasibətlər prizmasından) / S.Xavəri // – Bakı: “Sivilizasiya”, – 2017. C.6. №3 (35), – s. 122-127.

8. Folklorun funksional strukturu Azərbaycan nəzəri folklorşünaslığının inkişafı kontekstində / S.Xavəri // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – 2017. №4 (104), – s. 355-359.

9. Folklorun funksional strukturu mədəni funksionallıq kontekstində / S.Xavəri // – Bakı: “Dədə Qorqud” jur., – 2017. №1, – s. 91-98.

10. Folklorun sözlü mətn fakturası funksional struktur aspektindən / S.Xavəri // – Bakı: “Dədə Qorqud” jur., – 2017. №2, – s. 56-64.

11. Folklorun funksional strukturu “elmi paradigma” anlayışı işığında (professor Özkul Çobanoğlunun konseptual yanaşması əsasında) / S.Xavəri // – Bakı: “Western Caspian” Universiteti. “Elmi xəbərlər” jur. (humanitar elmlər seriyası), – 2017. №4, – s.13-20.

12. Folklor fakturasının təsnifi problemi funksional struktur aspektində / S.Xavəri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2017. №18, – s. 343-350.

13. Folklor-ədəbiyyat identifikasiyası funksional struktur müstəvisində / S.Xavəri // – Naxçıvan Universiteti: Elmi əsərlər, – 2017. №4 (7), – s. 124-132.

14. XX əsr Azərbaycan mədəniyyətində akkulturasiya və folklorun etnointegrativ funksionallığı / S.Xavəri // – Bakı: “Arxetip” jur., – 2017. №1, – s. 115-127.

15. Folklorun funksional strukturu kontekstualizm müstəvisində / S.Xavəri // – Bakı: “Dil və ədəbiyyat” jur., – 2017. №4, – s. 81-87.

16. Folklorun funksional strukturu strukturalizm müstəvisində / S.Xavəri // – Bakı Qızlar Universiteti: Elmi əsərlər. – 2017. №4, – s. 10-16.

17. Molla Nəsrəddin lətifələri xalq gülüş mədəniyyətinin funksional strukturu kontekstində / S.Xavəri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2018. №7, – s. 214-227.

18. Miflərdə dünyanı yaratma və nizamlama funksiyası / S.Xavəri // – Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. – 2018. K.1(52), – s. 60-66.

19. Milli folklorşünaslıqda mətn strukturunun funksional modelləşdirmə təcrübəsi / S.Xavəri // – Bakı Qızlar Universiteti: “Elmi əsərlər” jur., – 2018. №2, – s. 18-22.

20. Folklorşünaslıq: “science”, yoxsa “art”? (problemə fənnin funksional-tipoloji müəyyənliyi aspektindən baxış) / S.Xavəri // – Bakı: “Dədə Qorqud” jur., – 2018. №1(62), – s. 64-77.

21. Repressiya illərində Azərbaycan folklorşünaslığı funksional struktur sistemi kontekstində // “Repressiya və folklor” möv-

zusunda elmi konfransın materialları, – Bakı: – 18 dekabr. – 2017. – s. 142-150.

22. Əfsanələrin funksional semantikasında yaradılış arxetipi / S.Xavəri // – Bakı: “Dil və Ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2018. №2(106), – s. 186-189.

23. Folklorun funksional strukturu ilə bağlı əsas anlayışlar multidissiplinar baxış bucağından / S.Xavəri // – Bakı: “Dədə Qorqud” jur., – 2018. №2, – s. 52-61.

24. Dastanlarda sosial harmoniya funksiyası / S.Xavəri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2018. №9, – s. 178-185.

25. Kontekst və tekst müstəvisində oyunlar / S.Xavəri // – Naxçıvan Universiteti: Elmi əsərlər, – 2018. №2(9), – s. 117-125.

26. Aşiq şeirinin funksional xüsusiyyətləri / S.Xavəri // – AMEA Naxçıvan Bölməsi, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu: “Axtarışlar” jur., – 2018. №2(28), – s. 9-17.

27. Kommunikasiya folklorun funksional strukturunun sosial şərti kimi / S.Xavəri // – Bakı: “Sivilizasiya” jur., – 2018. C.7. №1 (37), – s. 252-257.

28. Milli və etnik mədəniyyət münasibətləri müstəvisində folklor və siyasi idarəçilik / S.Xavəri // – Bakı: “Filologiya məsələləri” jur., – 2018. №8, – s. 215-225.

29. Milli kimliyin formalaşmasında folklor resurslarının funksional semantikasi // AMEA Folklor İnstitutu “Folklor milli kimlik kontekstində” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 30 iyun, – 2018, – s. 212-217.

30. Mədəniyyətdə pop-art və onun folklorlaşması problemi // Uluslararası Nevruz Kültür və Medeniyet Kongresinin tam metn kitabı, – Bakı: – 22 mart, – 2020, – s. 132-140.

31. Mədəniyyətdə ritualın funksional semantikasi // OECD Studes Conference On Culture & Humanities. Turkey, Full Text Book, İksad Publications, – Ankara: – 19-21 march, – 2020, – s. 98-103.

32. Milli Devletçilik İdeolojisinin Hazırlanmasında “Köroğlu” Eposunun Kahramanlık Motiflerinin Fonksiyonel Olanakları // VI Uluslararası Köroğlu Sempozyumu. “Köroğlu ve Türk Dünyası Destan Kahramanları”, Bildiri Özetleri Kitabı, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, – Bolu: – 10-12 Ekim, – 2016, – s. 92-93.

33. Sosyo-kültürel Yaklaşım Kontekstinde Folklorun İşlevleri // Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi, – 2019. C.11. № 42, – İlkbahar, – s. 374-380.

34. Efsanelerin Fonksiyonel Semantikinde Yaratılış Arketipi // BENGİ, Dünya Yörük Türkmen Araştırmaları Dergisi, – 2020. №1, – s. 63-74.

35. Коммуникативная функциональность фольклора // Вестник Казахского Национального Университета имени Аль Фараби (серия филологическая). – Алматы, – 2018. №3 (171), – с. 38-43.

36. Функціональний аналіз жанра баяты // Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка, – Київ, Научне видання «Язык и культура», – 2018. Вып. 21, – Т.1. (190), – с.196-206.

37. Словесные художественные тексты в фольклоре в контексте функциональной семантики // Науковий Вісник Міжнародного Гуманітарного Університету, серія філологія, Збірник наукових праць, – 2019, Вип. 40, – Т.1, – с.114-118.

38. The Use of Functional Opportunities of Virtual Folklore in Lifelong Learning and Its Psychological Aspects / S.Khavari, S.Garayev, H.Guliyev. // 5 th International Conference On Lifelong Education And Leadership For All. ICLEL 2019. – Azerbaijan State University of Economics, – Baku: – July 09-11, – 2019, – pp 1102-1109.

39. The Universal Anthropological Structure of the Popular Culture of Laughter (Based on the Jokes of Molla Nasraddin) // Journal of Critical Reviews, – 2020. Vol 7. Issue 7, – pp. 739-743.

40. The View in the Context of the National System of Culture to the Problem of Folklore and Statehood // Proceedings of the Second International Scientific Conference / Education and Science in a Changing World: Problems and Prospects for Development. – Dnipro: – March 27-28, – 2020, – Part II, – pp. 279-284.

Dissertasiyanın müdafiəsi 02 dekabr 2021 il tarixində saat 10⁰⁰ AMEA Folklor İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.27 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31, AMEA Folklor İnstitutu

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AR Prezidenti yanında AAK-ın və AMEA Folklor İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 28 oktyabr 2021 il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 22.10.2021
Kağızın formatı: 60x84 1/16
Həcm: 81469 işarə
Tiraj: 100